

SZABÓ DEZSŐ IDEOLÓGIÁJA

ÍRTA:

VARGA KÁROLY

KÜLÖNLENYOMAT
A „DEBRECENI SZEMLE” 1934. ÉVI 5-9 SZÁMÁBÓL.

SZEMPONTOK ÉS BEOSZTÁS.

Szabó Dezső szépirodalmi művei közül csak a kiemelkedő nagy állomásokat vizsgálom, amelyekben az író lelki fejlődése, ideológiájának kibontakozása meggyőzően mutatkozik.

A tanulmány gondolatmenete a következő:

I. Szabó Dezső társadalmi és politikai eszméinek bemutatása, rendszerbe foglalva, de *minden bírálat nélkül*.

II. Szabó szépirodalma: eszköz ezeknek az eszméknek a terjesztésére.

III. Bizonyítása annak, hogy Szabó Dezsőnél a politika a vezérfonal, a szépirodalom csak keret és másodrendű fontosságú. — Hibái és tragédiája.

SZABÓ DEZSŐ A KÖZVÁDBAN.

A világháború utolsó évétől kezdődőleg egy évtizeden át majdnem minden nagy magyar problémával kapcsolatban Szabó Dezső neve körül folyt a legdühödtebb harc. Családjában nemzedékek követik így egymást: szántóvető, pap, szántóvető, pap; egész életében szinte mitologikus lírával becézi a falut, hol gyermekkorát töltötte s „fájdalmas szépségű szülővárosát”, Kolozsvárt, mégis az a vád érthette, hogy elárulta Erdélyt, írásaival fegyvert ad ellenségeink kezébe, bemocskolja a vallást, immorális, amorális. Vidéki tanársága idején feljelentésekben, sűrű áthelyezésben volt része. Politikai elvei támadásokra, regényei mindenütt felemelt öklökre találtak. Még hívei is szemére hányják, hogy ő, a nacionalista író, gúnyval, gyűlölettel pusztítja a nemzeti ideológia elemeit, hogy a harcot a harcért szereti, s oktalan, mindenkit sérteni akaró vagdalkozásában éppen azokat üti a legjobban, akik ennek az ideológiának a megnyilvánulásai. Hogy ellensége az idegenek meghonosodásának, s durva támadásaival éppen azokat bántja meg, akik a leglelkesebb harcosai a magyar ügynek. Lekicsinylő bírálataival csökkentti a magyar irredenta erejét, nagy magyar hibákat nem lát meg, vagy elpalástolásukat hazafias kötelességnek tartja. A keresztvénséget bűnös szenvedéllyel támadja, s nem tekintély előtte egyetlen közéleti nagyság sem. Durva, izléstelen személyeskedéssel keresi a nyilvánosságot, regényei és novellái aktualitások hajhászása. Kivonja magát azok társaságából, akik a magyarság megmentésére egyesültek, írásaival árt a nemzeti szervezkedésnek, mert megoszlast visz belé.

Élete zezugos labirintusában, szenvedélyes és szenvedéses hányattatásában mindig szembetalálja magát az üldözőkkel, s minél több ellenséget uszít magára, minél több sebet kap, szemeit annál jobban elfutja a vér, annál jobban dacoskodik társtalanságában. Mindenütt véd, ahol támadnak, harcol, ahol harcolni lehet. Már mint kis vidéki tanár kivette részét az Ady-harcból minden hivatalos érdeke ellenére s népszerűsége megtépázásával is. A legellenségesebb környezetben, személyes érdekei kockáztatásával, sokszor brutális erővel védte a magyar szellem nagy értékeit: Móricz Zsigmondot, Tóth Árpádot, Kosztolányi Dezsőt, még Babitsot is, pedig ennek az irodalma meglehetősen idegen számára.

Egy-egy erősebb hangú bírálatára valamelyik könyvről, megújul a vád: csak magának tulajdonít fontosságot, megöli a fiatal magyar tehetségeket, alatomos és elfogult, a maga írásain kívül nem akarja meglátni senki másnak szép írását. Regényei kulcsregények, kedvenc hősei jól elhelyezett önarcképek, önmaga dicsőítése mind valami duhaj pózban.

A harc ádáz mámorában csakazértis ellene fordul mindennek, ami jó konjunktúra: az Elsodort Falu a vörösuralom derekán jelent meg, s a Vörös Lobogóba írt cikkei ellenforradalmi hangúak. Lemondott tanári állásáról, s tizenötévi

munkája után nem kért sem nyugdíjat, sem végkielégítést. Hanem mikor két tanulmánykötete (*Egyenes Úton* és *Tanulmányok és Jegyzetek*) miatt a bíróság minden fokán meghurcolták, úgy érzi, nem bírja tovább, s egy röpiratában (*Az ifjúsághoz*) így kesereg: „Ha tudnátok, hogyan lesik, hogy nagy elhagyatottságomban mikor csap egy koriolánuszi hullám át rajtam, hogy aztán megokolt legyen a végső döfés és a temetés.”¹ Mikor üldöztetésére gondol, jól esik neki a biblikus pátosz: „Nehéz a kenyér és gonoszak az emberek. Az ambíciók megrokkannak s a célok néha üres kalászkok.”² Neki, a folytonos bizakodás, a cselekvő akarat emberének keserves a leszámolás, kínos az elszakadás: „De nagy számadást jelent elkészülni az életből ... hol élő sebek panaszos szava, vak lelkek megtalált öntudata voltunk.”³ Ám az élet szava mindennél erősebb a lelkében: „... Én nem engedem megölni magam, én élni akarok! ... Akarom, hogy álmom millió lélekből visszatérő visszhang legyen! Ott lesz hazám, ahol meglátnak, ahol megszeretnek. Az lesz a honfitársam, aki megért. Bűnös magyar föld, súlyos föld, temetői rög, lekaparlak a sarumról.” „Egyedül vagyok! Egyedül vagyok – kiáltja az éjszakába, de nincs, aki meghallja a szavát, mint ahogy nem értik meg Boór Bálint segítségkérését.

Elhatározta, hogy megváltó lesz, várta a megillető hódolást, rettenetes erőt érzett magában a hűtlenek megbüntetésére és előre elkészítette a megbocsátást, ha megkövetik. Dacolni akart egy egész országgal; így történt, hogy megismételte Coriolanus példáját, hogy legyen alkalma megtérő Ocskai Lászlónak lenni.

Ezt a programot jóelőre kidolgozta, a „hűtlen” haza elhagyását előre bejelenti az egyik szimbolikus elbeszélésében.⁴

Mit akart Szabó Dezső? Mi a magyarázata törtető harcának, élete megromlásának; regényeinek, vezércikkeinek, fenyegetéseinek mi a célja. Megváltója, ereje lenni ennek az „örökgyermek, örökbalek fajnak”. Főlelni nyomorúsága óceánjából „Európa árváját, tragikus szép hamupipókéjét, megváltó szeretettel, vagy erőszakkal kenyérhez segíteni a magyar fajt, úrrá tenni saját hazájában. Erre csakis egy egyetemes, egységes magyar ideológia az út, a magyarság erőinek nagyszerű összefogása. Hirdeti, hogy ő az előreküldött hírnöke a jövő erősebb, egészségesebb, okosabb magyarjainak; tehetsége hatalmas hivatásával joga van megmutatni fajunk minden betegségét, megjavítani az öregeket s jobb jövőre nevelni az ifjúságot, életrehívni bennük minden alvó jószándékot, becsületes tudást, minden szunnyadó bátorságot, végül egy táborba tömöríteni őket. Egy új, szerzésben, építésben, realitásokban megújított Magyarországot akar a frázisokban, tósztokban szétpuffanó hazafiság helyett.

INTÉSEK A MÚLTBÓL ÉS A JELENBŐL.

Mikor a magyar újjászületésről tanít, nem mulasztja el az elbetegült kor és történelmi rendszer bemutatását intő például az eljövendő egészséges kor felépítőinek. A magyar történelem eddigi ezer esztendeje fajunk „babilóniai fogsága volt, átok és pusztulás, vérenek folytonos megcsapolása idegen létérdekerek, eszmék, kultúrák érdekében. Idegen volt neki az államforma, idegen az új egyház, az új vallás. Átok és pusztulás volt ez az ezer év szociális szempontból”,⁵ az egyetemes emberiség szempontjából is, mert elnyomva nem fejleszthette ki az emberiség számára (dús lelki értékeit. Ennek az ezer évnek a hősei kettőzötten voltak hősök. A köznemesség minden hibájával, de minden életfenntartó erényével is, sok áldozattal és tragédiával védte magyarságát. A faji öntudat mint egységes történelmi egyéniségnek a tudata csak ebben a rétegben élt.

Egész nyomorúságunknak a múltban a Habsburg-ház volt az oka; ők nevelték rá a magyarságot, hogy üres jelszavaknak éljen. Az 1867-es kiegyezésben nyert beiktatást az áldemokrácia köpenyegé alá húzódó idegenfajúak minden rabló joga, a jóhiszeműeknek diktált hazafias jelszavak ekkor lettek célzatosan az arisztokrácia, a nagytőke, az idegen bevándorlók alkalmas fegyverévé. A világháború a józanesszűek, a kötelességtudók, a becsületes polgárok örülete volt, s

¹ *É. I.*, I. 2. - *Rövidítések. E. F.* = Elsodort Falu; - *É. I.* = Élet és Irodalom; - *Eo.* = Előörs; - *K. K.* = Karácsony Kolozsvárt; - *N. M.* = Nincs Menekvés. -- ³ *U. o.* - ⁵ *É. I.* I. 6. - *É. I.*, I. 2. - *Eö.* 1928. aug. 29.

ebbe is arisztokrata vezetőink vitték bele fajunkat, annak ellenére, hogy előre látták a veszélyt.

Most is, mostani nyomorúságunk vajúdasában is „oldott lelkű” apáink tétlenségét nyögiük, felszabadulásunkat az idegen nemzetiségek uralma alól eljátszottuk s „egy mindennél gyalázatosabb halál készül... a magyarság számára gaz és örült idegenek szándékában.”⁶ A betolakodottak minden oldalról szorongatnak. Az álmokra, túlzásokra, bravúrokra született magyarságnak soha nem volt vérében kapitalista törekvés, így most annál könnyebben esik bele a kizsákmányoló pénzemberek hálójába. Az áldemokratikus szabadverseny a múltban mérhetetlenül több gyakorlatot szerzett idegen faji képletek számára előny.

Ámde nemcsak anyagi jólétünk minden forrása van idegen birtokban: nemzeti életünk legsajátosabb megnyilvánulásait is a bevándorlók irányítják a maguk hasznára, megszállják a vezető állásokat, ha meg veszélyes a nyilvános szereplés, ők a titkos irányítók. Szabó Dezső nem tud hinni fajvédő mozgalomban addig, míg azt idegenek irányítják, akármilyen jó is a szándékuk. „Humbug minden sváb, tót, gurka s egyéb más magyar faj védelem.” Hivatkozik a természet örökérvényű törvényére, hogy minden faj a saját érdekeit félti, saját boldogulását keresi s nem fogja az élet hasznát a másik asztalára vinni. A nemzeti munkánál szívesen fogadja a segítségüket, „de ne fajvédjenek minket!”, az kizárólag a magyar faj belső ügye. Más helyen egyenesen bolsevizmusnak nevezi ezt a fajvédelmet, bolsevizmusnak „1. elvi alapjában, 2. eszközeiben, 3. személyeiben”. Mert kíméletet nem ismernek, ha érdekük forog kockán: a tömeget lelkiismeretlenül használják fel céljaikra, s el tudják némítani azokat, akiknek a tevékenysége árt ragadozásuknak.

„Az egyenlőség, testvériség, függetlenség, Kossuth Apánk jelszavakból élő magyar minden ábrándja és hite lejárt magát!”⁷ Ki kell irtani a ködösszemű, ködösagyú lelki kódorgókat, ők dédelgetik az idegen élősdiéket. Mozdító eszméket, egységes magyar reménységet kell adni fajunknak, különben értelmetlen mozaikra hull, elkedvetlenedik a jövő problémáitól. Pedig „nyomorult kis zsörtölődés volt minden elmúlt mozgolódás azokhoz a gigászi víziókhöz, amelyeket a mostani világvajúdas láza produkált.”⁸ Ebben a zűrzavaros időben, a világvajúdas fokozódó lendületében nagy akarattal, cselekvőleg kell föllépnünk és „a saját fejlődésünket más életakaratok organikus részévé szuggerálni.”⁹ „Az ember lényegileg ragadozó állat, s kisebb bűnös az, aki rabol, a nagyobb bűnös az, aki rabolni enged. Minden életérdekünk azt parancsolja, hogy igyekezzünk minden téren gondolat-adó, irányt-szabó elem lenni, hogy eltöröljük azt a szörnyű állapotot, hogy a magyarság Magyarországon csak számban többség, politikai, gazdasági, szociális érvényesülésben kisebbség. Mi nem akarunk elnyomni semmilyen fajt, de nem akarjuk, hogy más faj elnyomjon minket. Mi csak azt akarjuk, hogy a fajmagyarság számának és történelmi munkájának arányában érvényesüljön az élet minden terén és hogy ősi pszichéjét sajátos külön szervezetben fejlesztesse, amilyen szervezetsége az ország minden más fájának van.”¹⁰ Ez a békés ajánlat egyúttal figyelmeztetés is, mert ha nem fogadnák el, könnyen bekövetkezhetik az, amit az Elsodort Falu egy szimbolikus jelenetében látunk: Bőjtje János észreveszi a Belényesi Schwarz feje fölött meglazult kötömböt, figyelmeztethetné a veszélyre, de nem teszi, mert ennek a magyart szipolyozó idegen nagytökésnek pusztulni kell a magyar faj érdekében. Mikor szerencsétlent agyonzúzta a kő, János „visszafeküdt az ágyába, elaludt mosolyogva, mint az erő, mint az egészség, mint a megelégtelt igazság.”¹¹

Szabó Dezső azt kívánja, hogy tanuljuk el a zsidóság rendkívüli összetartását. Ez a szívós fajta kezébe tudta keríteni a pénz hatalmát a világ majdnem minden államában. Pénzzel törtek maguknak utat a politikában, övük a sajtó s az irodalomból is kereskedelmet, export-import-irodalmat csináltak. Ebben az iparirodalomban hihetetlenül ügyes íróit nagy nemzetközi szervezeténél fogva könnyen kürtöli világgá. Előretörésükről akar jellemző képet adni az Elsodort Falu, melyben a vén pálinkaárus Schönberger fia (már Sarkadi!) mint esztéta, dramaturg kezdi, aztán politikailag érvényesül: miniszterek barátja, s fontos megbízásokat kap. Szabó Dezső nem akarja kiüldözni őket, szükségünk van

⁶ *É. I.*, I. 6. – *É. I.* I. 1. – *É. I.*, I. 1. – *Eö.* 1928. szept. 23. – *É. I.*, I. 2. – *E. F.* II. 140.

példaadásukra, hogy mi is ilyen fanatikusan egy-testvérek, egy-imájúak, szét-téphetetlenül egységes, az élet javai után élelmesen törekvő fajta lehessünk.

A germán kérdésben nem jut ilyen könnyen megoldásra. Egész életében, minden idegen faj ellen folytatott harc köpenyege alatt, mindig ez ellen a faj ellen küzd fanatikus gyűlölettel. Ez mételyezte meg multunkat, ez narkotizálja a mai magyarságot, ez jövőnk legnagyobb veszélye. Óriási árat – Nagy-Magyarország kétharmadrészét – fizettünk, hogy a Habsburg-háztól meg tudjunk szabadulni; van-e nagyobb örültség, mint újra nyakunkba venni a jármot, s talán örökre? Ha ez a dinasztia hazánkban fenn akarna maradni, azon társadalmi osztályok kedvét keresné, melyek uralmát visszaadták: a kapitalizmusét, a magas klérusét, az arisztokráciáét. A munkásságnak, hogy elhódítsák, tennének ugyan engedményeket, de a legelső alkalommal visszavonnák őket. A polcokra idegen hivatalnokok, a hadseregbe visszakerülnének a magyargyűlölő osztrák tisztek. A magyar falu színe-java új kivándorlásban keresne menedéket, „a nyomorult középosztály lenne az, ami a múltban volt. . . kultúra, élet és jövő nélkül tengődő mindenrekaphatója az ország urainak.”¹²

A germánosság a katolikus klérus segítségével megszállta az egyetemeket, a közoktatást, a tudományos életet, a bürokráciát. A magyar fajt most ismét védőfalul akarják törekvéseiknél használni, germán szellemben nevelik ifjúságunkat s puffogó jelszavakat adnak nekik magyarság fejében. Egy új germanizálás folyik, előkészítése a bekövetkezendő germán világhatalomnak. (Kezükben van külügyi politikánk, hadseregünk, igazságszolgáltatásunk. Ennek a ridegen zárt nyugateurópai törzsi képletnek a magyar lélekre gyakorolt hatása határozottan meddő és káros! Ideje, hogy végre útját vágjuk ennek a rombolásnak, elzárjuk közéletünket, iskoláinkat a germán befolyástól.

A szláv és egyéb idegen tömörülés, úgy látszik, kisebb méretű, s nem jelent akkora veszedelmet, hogy Szabó Dezső külön harcot indítson ellene. Kitérésekben többször utal arra, hogy a katolikus klérus sok fontos állásba szláv embert ültet; regényeiben, elbeszéléseiben is, szó esik olykor szláv, oláh, stb. bevándorlókról, de ezeket mindig egy csoportban, röviden intézi el. Ilyen például *Ocskai László* c. elbeszélésében Csicsónka szerkesztő bevallása: „Bizony én csak egy koszos oláh gvardián voltam, akit a barátok lopás miatt kidobtak a nagyváradi klastromból. . . te, Pironcsák Máté, te derék tót lakájból lettél hivatalfőnök, de te buta vagy, mint a föld. Fogjunk össze és egyesüljünk magyar hazafias aggódással. Ennél jövedelmezőbb valami még Kánaánban sem volt s ezt a buta nációt az Isten is erre teremtette.”

TÁRSADALMI OSZTÁLYOK.

Azzal, hogy megállapítja: ezeréves multunk romlás, pusztulás, babilóniai fogság volt a magyar faj számára, egyszerre megdöbbenő ellentétet állít fel minden eddigi uralkodó felfogással szemben. Hogy ezt eddig senki ki nem mutatta, azt azzal indokolja, hogy történetírásunk eddig az uralkodó osztályok érdekeinek a szolgálatában állott és a történetírók kötötte feletteseinek a véleménye. Ez a történelem olyan ideológiát nevelt a nagy tömegekbe, mely lehetővé tette a magyar faj teljes kizsákmányolását; az új magyar történetírás feladata viszont kutatni: mennyiben használt valamely intézmény a magyar fajnak, mennyiben szolgálta életérdekeit? „Csak egy ilyen egyetemes és átfogó történelmi megmutatásra lehet felépíteni a magyarság lelkében egy új, egészséges magyar ideológiát.”¹³

A magyar jövő új, egészséges nemzedékének tisztán kell látni a múlt minden bűnét, a jelen minden hibáját, tudnia kell, hogy mire építhet, ismernie kell a magyar társadalom rendszerét. Szabó Dezső bő tanulmányokban mutatja be a különböző társadalmi osztályokat.

A r i s z t o k r á c i a .

Az első megállapítás: az arisztokráciának nincsenek „történelmi érdemei.” Érdemeik csak egyéneknek lehetnek, érdemeket és jutalmazásokat nem lehet az utódokra átruházni. De ha mégis foglalkozunk ilyenekkel, vegyük őket sorra.

¹²É. I., I. 6. – E. ö. 1928. okt. 14.

Ilyenek elsősorban a hon területének védelmében teljesített szolgálatok, másodszorban a magyar államéletet felépítő törvényhozási teljesítmény.) Belehelyezkedvén azonban az elmúlt századok szellemébe, rájövünk, hogy a régi nemesség hazavédő cselekedeteinek lelki alapja a személyi birtoklás volt, s a harcokat végeredményben mindig a nép sínylette meg. A nemesség „birtoklása érdekei szerint szegődött a királyhoz, vagy támadott ellene és emelt ellenkirályt, védte az országot, vagy nem törődött vele, vagy az ellenkirályhoz csatlakozott.”¹⁴

Törvényhozó érdemei is ilyenek. A királyt csak azért ültették trónra, hogy az ő érdekeit védje, „a törvényhozásban nem törekedtek egyébre, mint hogy saját birtoklásuk, szerzésük lehetőségeit védjék és biztosítsák a történelem egész folyamára.”¹⁵ Nem lett ez a réteg, mint más nemzetek hasonló történelmi rétege, a hazai kultúra középpontja, hanem „... amint a magyar királyság véglegesen idegen lett: idegen érdekek, idegen kultúra legfőbb hatalmi pontja, a magyar arisztokrácia, mely vérében máris jórészt idegen képlet volt, teljesen idegenné vész a magyarság számára.”¹⁸ (Erdély arisztokráciája előnyös kivétel. Ezt a társadalmi osztályt nem látták így, vagy nem merték így látni, mert a középosztály s az irodalom ennek a hatalmi függvénye volt. 1867-ben a magyar főúr gyorsan fölveszi az életképes új erkölcsöket, míg a köznemesség, az egyetlen öntudatos magyar faji osztály „tébolygó, anakronisztikus képlet lesz”. A megújult arisztokrácia érdekeit most már demokratikus leereszkedéssel védi. Inkább szövetkezik a gyűlölt zsidótökével s felhasználja az utált ipart és kereskedelmet, mindennek titkos rugója: magának kicsikarni „a Kaliforniát jelentő megbízatást”. „Mindent tesz: felületesen, mindent tesz: morális tartalom nélkül. Minden tette belső ellentét gyümölcse, s csak egyéni hasznot hajt: a magyar közösségnek rendesen végzetes kárára van.”¹⁷

Minden külső ellentét mögött ott van a legszorosabb szövetség: megőrizni az osztályhegemóniát. Közelebbi jellemzés céljából kiragad az arisztokrácia közelmúltjából két nevet: Tisza István és Károlyi Mihály grófét. Megítélésüknél mellőzni kívánja a személyi tulajdonságokat, csak mint ugyanegy társadalmi réteg két különböző arcát akarja megmutatni őket.

„Gróf Tisza István és Gróf Károlyi Mihály a magyar arisztokráciának két történelmi arca. . . . Az arisztokrata Ábel s az örök magyar arisztokrata Kain megnyilvánulásai.”

A Károlyi-típus, „az örök Csák Máté” rendesen Ábel maradna, ha az ő érdekeire építené uralmát a királyi kegy. A kiszorított részes gyűlölete ég benne és átcsap a másik párthoz. Ő, a katolikus, protestáns vallásszabadságért, a főúr a demokráciáért, a nagybirtokos a földosztásért harcol. Károlyi bukása nagyobb, mint a Tiszáé: a tömeg felredobja, s lelke is elveszti mozgató rugóit.

Az arisztokrácia a háborúra éppen úgy nem fizetett rá, mint a zsidóság: ma is az élet javainak aránytalanul nagy részét vonja el az értékesebb elemek elől. „A magyar arisztokrácia ma csak tehertételt jelent Ja magyarságnak.”¹⁸

P a p s á g.

Vizsgálódásait itt is a magyarság életérdeke vezeti, nem főképpen a vallás. „Hisszük, ahol ez életet, tagadunk, ahol ez veszedelmet jelent a magyarságnak” – írja az *Élet és Irodalomban*.¹⁹

A vallást főképpen mint összekötő kapcsolatot; teszik vizsgálat tárgyává, mint „a századoknak és nagy tömegeknek termését és szociális szükségyszerűségét.” A vallás „l. életre ösztönözte, hatalmas munkarendbe harmonizálta a közösség minden erejét. Ezeket az erőket bekapcsolta a Kozmosz ismeretlen erőibe, . . . a vallás ezen a fokon minden volt: politika, tudomány, irodalom, szociológia, éppen úgy mint hit.” Szerepe azóta megszűkölt, de így is nagy és szép: az egyén és a család biztató ereje és vigasztalása.

A hit ápolója a pap. Ha nem akarjuk, hogy a vallás elveszítse tisztító erejét,! kényszerítsük vissza a papságot eredeti szerepéhez. A pap bármilyen beavat-; kozása a közéleti térre „a legveszélyesebb destrukció a közösségre, de a vallásra is”.

¹⁹ I. 2. „É. J” I. 2. – ¹⁹ É. I., I. 2. – ‘, É. I., I. 2. – ‘ É. I., I. 2. – ¹⁸ É. I. I. 2. –

A reformáció előtti katolicizmus idegen szellemi hegemoniát jelentett a magyarság fölött, s ma is „a magyar katolicizmus... szabályok, ... elfogadott kötelességek külső egysége”,²⁰ a mai magyar kálvinizmus sem annyira pozitív hitegység, „mint temperamentum-egysége mindannak, amit azért sem hiszünk”. A katolikus hajlamos az idegen iga alá való hajlásra, a kálvinista magyar pedig az okvetlen kritizálásra, széthúzásra, ellenzékieskedésre. Ezek a versengések eleinte gyümölcsözők voltak, 1867 óta azonban a magyarság végzetévé váltak, mert a katolikusság – hogy a hegemoniát megtarthassa -, a hatalmat jelentő arisztokrácia köré csoportosult, s ez a fajmagyarság háttérbe szorulását jelentette.

„A katolikus főúri vezetők az új, modern eszmeáramlatokban, irodalmi és művészeti irányokban a hit és saját maguk veszélyét látják”; viszont „kálvinista papjaink azt hiszik, hogy még most is haladás és felvilágosodottság, ha valaki tagadja Szűz Máriát, vagy a pápát”. Az egyház és az állam viszonyát revideálni kell. Alakítsuk át a felekezeteiket egyenjogú, autonóm testületekké, úgy, hogy az állam egyiket se segítse. „Az egyházi nagybirtokokat is vissza kell adni természetes tulajdonosaiknak, a földműves magyarságnak”,²¹ az egyházközségeknek s főpapoknak legelőször is egy-egy középirtok. A törvényhozás két házának pap ne lehessen tagja, semmi közhivatalt be ne tölthessen, ne léphessen be egyik pártba sem, iskolában is csak hittant tanítson.

Mindezt elsősorban a *papság érdeke* kívánja. Ki akarja vonni a papokat „a pártszenvédélyek, a hatalmi marakodások kavargásából, s csendes, tiszta levegőjű. . . szigetté tenni, ahol vigasztalás egysége öleli egybe az élet külön hadonászóit”.²² Ki akarja őket vonni minden olyan helyzetből, ahol az isteni törvények, az állam törvénye, vagy fajtájuk érdekei közt tragikus összeütközésbe juthatnának. Így a katolikus egyház is kikerül az idegen fajok érdekszövetségéből, s az arisztokrácia támogatását így fogja elhagyni, hogy „összefogott kéz, kiépített akarat” legyen a magyar faj számára.

H a d s e r e g .

Szabó Dezső reformtervezetében nagy szerepet juttat a hadseregnek; itt is tér el legélesebben a megszokástól. Hú marad kezdő tételéhez: népi, faji jelleget akar uralomra juttatni a hadseregben is, egészen sajátos katonai nevelést, ami egyúttal népnevelés is volna.

A hadsereg nem csupán a háború funkcióját végző szerv, nemcsak a külső és belső biztonság megőrzésére való: „...a hadsereg lényege, alapfunkciója szerint a népnevelés legegységesebb formája, a nemzet összes fizikai és pszichikai erőinek legfőbb koordinálója”,²³ az életöröm, az erőntudat felkeltője az egész nemzet testében, a közös véren, a közös múlton alapuló lelki egység ösztönösítője. „A hadsereg néphadsereg.” Ez nem azt jelenti, hogy a katonák vezetőiket maguk választják, vagy hogy a katona politizál, hanem: „1. akié a vér, azé a hadsereg” (tehát a népképviselő a legmagasabb fóruma); „2. a hadsereg bármely katonája elérhet bármely tiszti fokozatot, melyre szellemi és morális erői ráképesítik; 3. a hadsereg tisztjeit olyan arányban kell a magyar földműves nép kebeléből venni, amilyen arányban ez a nép résztvesz a hadseregben.” Akkor majd a nép sajátjaként fogja szeretni a hadsereget, melynek kiképzése demokratikus lesz (4. p.).

A szabódezsői „hadseregnek három fokozata van: 1. A 10-18. évesek cserkészete, 2. a felnőtt falusi munkás és főiskolai ifjúság felsőbbfokú cserkészete, 3. a tulajdonképpeni hadsereg”. Könnyebb szolgálatra beteges embereket is lehet alkalmazni: „...az egészséges vért spóroljuk a béke nagyszerű munkájához”.

„A hadsereg nevelése három irányú: 1. A szó szoros értelmében vett katonai kiképzés, 2. az egyén szakképzettségének továbbfejlesztése és átinnerválása szociális funkcióvá, 3. a katonák és tisztek kulturális nevelése. . . A modern magyar tiszt ezután a szó legnemesebb és legszélesebb értelmében néptanító is lesz.” Minden kaszányának kertje és földje lesz, a magyar földműveskatonát

¹⁴ É. I., I. 2. - ¹⁵ É. I., I. 2. - ¹⁶ É. I., I. 2. - ¹⁷ É. I., I. 6.

itt fogják megtanítani szakértő tisztek modern kertészetre, mezőgazdaságra, állattenyésztésre. Azután hasznos felvilágosításokat kapnak a kereskedelemről, a kivitelről, a világpiaconról. Külön foglalkoznának az iparművészetre hajlamosakkal, megkedveltetnék velük a szép, ízléses otthont. „Sajátos kultúránknak óriási lendületet adnánk ezzel, és a sivár magyar falut lassanként emberivé szépítenők.” Már a kaszárnya is „tisztá, művészi ízlésű otthon lesz könyvtárral, olvasóval, világos, művészi tárgyakkal díszített folyosókkal”.

A hadsereg kulturális nevelésének célja: 1. Egységes kulturális képet adni a katonáknak, 2. kiváltképpen a magyar kultúra elemeit vinni beléjük. Kémiából és matematikából csak a minden nap felhasználható fontos részeket ismerjék meg, állítsák számukra össze „a polgári kötelességek katekizmusát”. A történelemből csak a magyar föld népének és a polgárságnak a sorsát ismertessék meg velük. Rendezzenek dalosünnepélyeket, adassanak elő népszínműveket, hozzák be közéjük a játékok is, kerüljék azonban a mai kor sportörületét.

„Az a hadsereg, melyet én látok: a magyar életerő ... a magyar munka, a magyar kultúra, a magyar demokrácia védelme és biztosítója. Iskola, ahova mindenki szívesen jár, munka, melyben mindenki a maga és az egész közösség hasznára vesz részt. . . A magyar falu, a magyar föld népének a renaissancea ez a hadsereg.”²⁴

K ö z é p o s z t á l y .

Középosztályunkról egyszer a szájalom, máskor a vak düh hangján ír, néha a fölötteseiktől rettegő elnyomottakat, néha rosszándékú strébereket ostoroz bennük. „Ez az az osztály, mely folytonos megújhódással fogadja magába az egész társadalom legkülönbözőbb elemeit, a legalkalmasabb arra, hogy a közösség összes konzervatív és forradalmi erőit egy alkotó szintézisbe egyesítse.”²⁵ A középosztály teendője lett volna megteremteni a dolgozók szolidaritását, ehelyett azonban „lojális, morális, úri idealizmus” volt a kenyere.

„Van olyan korlátoltság, mely már gáztett, van olyan nemlátás, mely már gyilkosság” – írja Szabó. A középosztály vakságában minden szociális, gazdasági és politikai horizont nélkül tartja oda nyakát a kés alá, különben – ha látja is a veszét – nagyon kötik társadalmi kapcsolatai vezetői véleményéhez. Aki a germán vagy zsidó faj karmaiból szabadulva, rátereli a figyelmet erre a veszélyes állapotra, annak izoláltan, elszakítva az élet minden forrásától, pusztulás lesz a sorsa.

E nemesebb réteg mellett ott találjuk a gonosz éhes közepesek, az idegen „aranyásók” hadát; ők vezetik félre a jóhiszeműeket, a tisztaszándékúakat. Különösen mióta a világháború szétört minden morális keretet, szabadult fel ez a kalandortípus az emberiségből. Pedig a polgári demokrácia egészséges irányában ez az osztály tudná a nemzet gerincét adni. Általános és szakműveltsége predestinálja erre a szerepre, mint ahogy betöltötték más nemzetek megfelelő rétegei már a középkorban. Az így fejlett iparos- és kereskedőosztályhoz a tudós- és művészosztály szellemi ereje eredményesen csatlakozhat; így együtt megtalálják annak az ellenszerét, hogy ne támadjon rajtuk kizsákmányoló kapitalista réteg.

M u n k á s s á g .

A munkásság „új, szélesedő történelmi horizont előtt álló osztály, mely az ország legértékesebb elemei közé tartozik”.²⁶ „A két forradalomban... súlyos felelőssége van a Habsburg-dinasztiától és a Tiszáktól (!) kezdve a bohózatos álforradalmi figuráig mindenkinek: csak éppen a magyar munkásságnak nincs.”²⁷ Hogy ez a munkásság a magyar faj problémái iránt oly kevés érdeklődést mutatott, abban az 1867 óta uralkodó szociális politika a főhibás, de megvan minden remény arra, hogy az eljövendő demokráciában, amikor a munka ad majd jogot, ők is szívesen állnak a magyar fajiság érdekeinek a szolgálatára.

A munkásságon kívül még egy tiszta magyar képlet van: a parasztosztály; a többi vagy idegen elem, vagy destruktív.

²⁴ É. I., I. 6. – ²⁵ É. 7., I. 3. – ²⁶ Eö. 1928. ápr. 8. – ²⁷ JEö. 1928. ápr. 8.

P a r a s z t o s z t á l y .

A magyar parasztság lelkét, jellemét vagy nem ismerik, vagy eltorzítják. „Mind máig a magyar parasztlélekhez a magyar irodalom sem férközött hozzá. Felszínre hozott egy-egy általános vonást, de a lényegről, a teljes élő egészről halvány vázlatot sem tud adni. . . A János Vitéz, Toldi, Jókai sok műve halhatatlan monumentumai a magyar pszichének, de nem a magyar parasztlélekét adják.”²⁸ Ők nem is láthatták híven a magyar parasztléletet, mert a nemzeti demokrácia romantikus korszakának a fiai voltak, „mely a bűnös és önző *palotával* szemben romlatlannak látta a *kunyhót*”. E kor irodalmi jellemzése anekdotikus, az emberek látása is olyan. Így az irodalom juttatta a ferde megállapításokat a magyar pszichéről a köztudatba.» A mai magyar irodalom is éppen olyan egyoldalúan stilizálja a magyar parasztléletet, mint a régi, csak ellenkező irányban. Előre megállapított recept szerint rajzolják meg a maiak realizmussal, naturalizmussal. „A régi parasztlélet egy imából, hűségéből, jóságából, virágillatból élő, föld felett lebegő testetlen valami. Az új parasztlélet a szerzés, a has, az izomgöggök szűk bestiája.”

A parasztlélet elrejtje magát, tehát nem hordja a tenyerén a szívét, mint Arany-nál, Petőfinél, Jókainál. A múlt arra nevelte, „hogy, mint a róka a fészket, elrejtse ösztöneit, érzéseit, gondolatait, egész valóját. . . Ez a nagyszerű ereje a parasztléletnek: még véletlenségből sem árulja el azt, amit gondol, akar, vagy érez. Hihetetlenül kerülő furfangos utakon tud céljához jutni. . . Segíti ebben az életreális értékeinek ösztönös meglátása”.²⁹

Okos, komoly, munkabíró, egész Európának legemberiesebb fajtája. Szabó haragosan bizonyítja, hogy a magyar parasztlélet korántsem olyan, mint Móricz *Úri* murijában, ahol „. . . egy csomó börrattanásig túltáplált magyar eszik, fal, zabál, iszik, iszik, iszik, jártatja a bagólesőjét. . . Ez nem magyar, . . . ez egyrészt anakronisztikus, egyrészt beteglátású meghamisítása a valóságnak”.³⁰

A népnek a reális élethez van érzéke elsősorban. „Az a lelkesedés, amit ünnepélyeken előcsavarnak a népből ilyen vagy olyan kormányforma, pártvezér, miniszter iránt, mindig csak külsőleges. A békés munkát, a jó munkabéretet, az olcsó sőt, az olcsó csizmát és más eféle realitásokat szereti. . . A népnek csak azokra a közéleti realitásokra van akarata, melyekben élete megvalósul.”³¹ A külsőségekhez semmi kedve: „Akármelyik budai sváb jobban tud magyarkodni, mint a legpompásabb magyar parasztlélet. Képtelen a hazafias frazeológia szellőztetésére.” A maga földjéhez úgy senki sem tud azonban ragaszkodni, mint a magyar parasztlélet. Az Elsodort Falu vén Barabása engedni futni leányát, feleségét az oláh elöl, ő maga ott marad a ház küszöbén ülve. „Én nem hagyom el az én házam, az én földem.”³² Ott pusztul el a védelmében.

El kell különíteni a hazafias öntudat fogalmát a faji öntudat fogalmától. „A hazafias öntudat történelmileg szerzett tudatos lelki elem. Egy nagy történelmi és területi egység tudata. . . és hite. . . Ennek a tudatnak a frazeológiája a középosztály sajátos terméke és vagyona.”³³ Ezt a magyar parasztléletben elnyomja a sokkal erősebb faji öntudat, ami primitív megtartó és szerző ösztönön alapuló lelki képlet, kollektív érzés. A faji öntudat alapja, az az ösztönös lelki állapot, melyben egynek érzi magát közös eredetű hasonlójával, s minden ilyennek a védelmét a saját élete védelmének érzi. „Robusztus, termékeny, organikus önzés ez, mely a saját vére folyását sírja a fajtájabeli sebében”³⁴ s „ma a magyarságnak egyetlen vára, egyetlen ereje, jövőjének egyetlen biztosítója a magyar parasztlélet önzése”.

A magyar parasztlélet nem szűkszavú, mint ahogy hiszik, ezt a taktikát urakkal szemben használja óvatosságból. Inkább szeret sokat bölcsekedni, tréfálkozni. Jellemző rá a passzivitás, a kezdeményezés hiánya, csakhogy ez nem a predestináció következménye: az ospogány fatalizmust kell benne keresnünk. „A magyar parasztlélet fatalizmusa a természet primitív erői közt élő, azokkal küzdő és kiegészítő ember meghajlása a legyőzhetetlen világerők előtt.”³⁵ Világos észjárása azonnal észreveszi a lehetőségeket, hiábavaló harcot soha nem indít. Az életnek oly

²⁸ É. I., I. 5. – ²⁹ É. I., – I. 5. – ³⁰ Eö. 1928. ánr. 14. – ³¹ É. I., I. 6. – ³² II. 303
³³ É. I., I. 5. – ³⁴ É. I., I. 5. – ³⁵ É. I., I. 5.

viszonyai között, ahol jól kiismeri magát, a legfáradhatatlanabb energiával tud cselekedni. Passzív olyan körülmények között, amikor tettei következményeit nem ismeri, ahol nála nagyobb erők játszanak közre, mikor a cselekvés hiábavalóságát belátja. „Ez a passzivitás nem tétlenség, nem lustaság: okos várakozás és feszült figyelem.”³⁶ A tétlenség a nemesi osztály és az arisztokrácia szerzet^sajátsága, nem a paraszté. Ez a hatalmas, egyenletes munkabírású, reggeltől\éjszakáig dolgozik nyáron, télen meg – természetes visszahatásképpen -- pihen. \Szellemi munkára ilyenkor volna ideje bőven, de nem nevelték bele a könyv szeretetét. „A magyar paraszt minden hibája a vezető osztályok bűne,. . . minden erénye a vezető osztályok bűnei ellenére maradt fenn.”³⁷ A középosztály termékeny és tevékeny vezetői is paraszti származásúak. A magyar paraszt intelligens, szellemileg rendkívül érett, „a magyar parasztnál nincs intelligensebb paraszt Európában, ... szellemi adottságokban óriási magasságokban áll a középosztály és az arisztokrácia fölött”.

Vallása is sajátos, nem lehet egyik keresztyén vallásfelekezet keretébe sem maradék nélkül beleilleszteni. Úgy a kálvinista, mint a katolikus székelynél képzelet tárgya „egy kissé határozatlan, kissé ködbevesző Isten, ki haragjaival és jóságaival: napfényvel, széllal, esővel, zivatarral áldja és bosszulja a szegény emberek világát. . . Minden egyénit megsemmisítő megalázkodás az Istenség eszméje előtt teljesen ismeretlen a magyar parasztnál. Hiszi az Istent, mert rendes ember, és méltóztatik hinni. De azért ő se kutya ám!.. . Szinte azt merném mondani, hogy a magyar paraszt vallásában nem az Isten a legmagasabb fogalom, hanem a mindenek mögött álló titokzatos haragjával és jóságával paraszti végzetű östermészet. .. A magyar paraszt földes egészsége nem tudta bevenni a szenvedés, a megalázkodás vallását”³⁸

A magyar parasztság életeréje, az anyag szeretete, a mindennapi érdekebe való görcsös kapaszkodás lett volna a forradalom utáni új magyar állam alapja. E helyett fellegekre építettek, és a paraszt tovább vész, „a magyar rögek elnéptelenednek és idegen messzi országok rögeit trágyázzák a szép erős, magyar paraszti hullák”. „Van-e olyan tragédia, mint a magyar paraszt egyedülvalósága?” Testi és lelki nyomorban tengődik. Kultúrához nem engedik, költészete eredményeit lebecsülik. „Parlagon hagyják a magyar lelket, ezt a csodálatos ősi humust, ahol kozmikus erők és haragok, termékenységek és időtlen bánatok irracionális élete áramlik.”

A magyar parasztságban rejtőző erők, a tisztaság, szépség arra várnak, hogy végre ne idegenek számára teremjenek örökké, hanem az egész magyar faji közösség boldogulására szolgálhassanak.

MEGÚJHODÁSUNK ALAPJA: A MAGYAR FALU.

Szabó Dezső alaptétele: „a magyar paraszt = a magyarság, a magyar faj. Ez matematikailag pontos egyenlet, egyik fele sem több a másiknál”.³⁹ Nincs magyar faji elem az arisztokráciában, a kapitalisták között s a magas klérus kebelében. Ezekkel, mint természetes ellenségeinkkel állítja szembe a magyar falut. „A magyar falu, a magyar paraszt, az alfa és az ómega, minden erőnk, teljes feltámadásunk, egyetlen jövőnk.”⁴⁰ „Minden más elem csak quantité négligeable hozzá képest.”⁴¹ Ennek az osztálynak a pusztulása egész fajunk bukását jelentené. A parasztságban van kultúránk forrása, vérével ő tartotta fenn az országot: „Ő az egyetlen történelmi osztály.”

Fajunk védelmében brutális ésszerűséggel teszi mérlegre Szabó Dezső a múlt és a jelen nagy eszményeit; értékük szerinte annyi, amennyi hasznot jelentenek a magyar fajnak. „Nem a magyar faj van a keresztyénségért, az államért, a nemzetért, a hazáért,. . . hanem ezek csak akkor értékek: ha a magyarságnak életet, szervezetséget, alkotó erői egyszerű kifejlését jelentik”.⁴² „Mert előttünk e fogalmak pusztá eszközök a faji egyéniség védelmére, kifejlésztésére. . . Bármely eszköz bizonyul erre alkalmatlannak, minden szentimentális habozás nélkül, azonnal összetörjük.”⁴³

³⁶ *É. I.*, 1. 5. – ³⁷ *É. I.*, 1. 5. – ³⁸ *É. I.*, 1. 5. – ³⁹ *É. I.*, 1. 5. – ⁴⁰ *Eö.* 1928. szept. 9. – ⁴¹ *Eö.* 1928. szept. 8. – ⁴² *Eö.* 1928. szept. 24. – ⁴³ *Bö.* 1928. aug. 19.

Maga Szabó Dezső mondja, hogy ő „csak erősen szeretni, erősen gyűlölni” tud; „életető barát és halálos ellenség”⁴⁴ tud csak lenni. Így szereti ő a falut is, ebben rokona a múlt század romantikusainak. Az egészség, a testi épség s a morális egyszerűség mindig győzelmesen vív harcot regényeiben minden kiemelkedés ellen. Főhősei kétféle sorsváltozathoz jutnak: 1. A hős elindul a faluból, hatalmas műveltségre tesz szert, de nem tudja megőrizni paraszti ősz egészségét. Hogy jövője egyetlen útja vissza a faluba, egészséges családhoz, a mindennapi élet boldog nyugalmához vezetné, azt ez a típus is észreveszi, csak hogy *későn*: lelki egyensúlya felborul, vége az életének. Ezek a hősök: Baczó Mózes, Boór Bálint, Farkas Miklós stb. Megrajzolásuknál emleget Szabó Dezső valami, az apáktól szerzett predestinációt, a tragikus végre való hajlamosságot, de ez szerzett dolog, s nem más, mint megromlott paraszti egészség. 2. A hős végigjárja a bűn, szép és jó csodálatos nagyvilágát: elbukik és felemelkedik, lát, hall, tanul, remél és csalódik; minden: gazdagság, hír, hatalom az övé, de ő nem talál sehol igazmagára, s a végén csak visszakerül a falujába, ott aztán alapít erős parasztcsaládot, visszavedlik szelíd, békés, imádkozó falusi emberré, elkövetkezik rá a „Boldog karácsony”, mint a Csodálatos Élet Szabó Pistájára; visszatérő őserije lesz a hazai földnek, mint Bőjthe János.

Nem anekdotázik a paraszton, de képzeleg felőle és ömleng róla. Tudjuk: azt akarja, hogy kultúra és paraszt, emberi áldás és magyar falu a magyar faj diadalmas jövődjéhez vezessen. „A kétszerkettő józanságával” hirdeti, hogy nincs sehol a földön ilyen kincs, ilyen tökéletesség, erő, ész, meg még nem tudom mi, mint a magyar parasztban. A magyar ifjak „a kenyér után nyúló kéz primitív életakaratóval igyekezzenek életüket a magyar falu nagy történelmi megindulásává tenni, mert ők már látják, ... hogy emberhez méltó életünknek, saját pályánknak, gyermekeink jövőjének, összes elképzelhető életérdekeinknek egyetlen biztosítéka, védő ereje, fejlődési lehetősége a magyar paraszt. . . Nála nélkül széthullanánk, szétzüllenénk idegen éhségek, idegen lelkek vak eszköz-zévé. . .”⁴⁵

Faj védelmünk megszervezésénél felhívja figyelmünket a zsidók összetartására, így volna értelme a mi fajtánk védelmének is, de még több szervezettel. Irányítást a turánizmusban jártas tudósok adnának, s ezeket az állam fizetné. Ez a turánizmus a magyar tanárok, a magyar író, a magyar művész, a magyar iparos egyetemes műveltsége mellett legmélyebb gyökereit a nép, a magyar paraszt pszichéjében találja meg. Irodalmi termésünkből mindenekelőtt az ősi népi termékeket kell megmenteni, a műirodalomból viszont csak az elsőrendű nagy magyar költők megfelelő műveit kell elvetni a magyar nép lelkében, s ne kizárólag irredenta költeményeket: „Arany: Jóka ördöge, vagy Petőfi János Vitéze több magyarságot visz a lélekbe minden irredenta költeménynél”.⁴⁶ Létesítsünk külön turáni múzeumot, közoktatásunkból meg küszöböljünk ki minden német befolyást. A parasztság műveltségét a világháborúban szerzett kulturális tapasztalatai nyomán bővíteni, olvasási kedvét állandósítani kell. Gyermekei közül válasszunk ki minden tehetséget éber figyelemmel, mentjük meg, segítsük gyümölcösözésig, biztossunk számára helyet, irányítást.

Szabó Dezső – minden mutatott pesszimizmusa ellenére – a magyar falut a magyarság „megölhetetlen örök szellemének”⁴⁷ tartja. Az Elsodort Falu „összeroncsolva, megtiporva, széttépve, azért mégis falu, ... az erőt adó, a biztató, a minden gyökér”⁴⁸.

A JÖVŐ DEMOKRÁCIÁJA, A MAGYAR TÁRSADALOM EGYSÉGESÍTÉSE.

A két forradalom hatalmas tömegpszichét teremtett; ezt a lelkesedést kellett volna kihasználni a magyar faj felszabadítására, de ezt az alkalmat is eljátszottuk, s ma a tömeg részint fáradt, zsibbadt, apatikus, részint félénk. A magyarságnak nincs ma energiája a szervezkedésre, nincs bátorsága az irányításra.

⁴⁴ *É. t.*, I. 2. – ⁴⁵ *Eö.* 1928. szept. 9. – ⁴⁶ *É. I.*, I. 6. – ⁴⁷ *É. I.*, II. 6. – ⁴⁸ III. 122

Vannak olyanok, akiknek a világháborúban megszokott hangok, a nagy emóciók kellenek; ezek, szegények, a rikoltó próféták seregéhez csatlakoznak. Szabó Dezső szívesen vállalja a bátortalanok feltüzelését, célt ad a céltalanoknak, s igaz útra akarja téríteni a becsapottakat.

Bennünket megraboltak – mondja Szabó Dezső – s mi vissza akarjuk szerezni elrabolt vagyónkat. Nála az irredentizmust feltétlen belpolitikai reformok előzik meg. Ez politikájának első célja: „a magyar faj egyetemének anyagi és szellemi restaurálása,... az integer Magyarország visszaszerzése nem fontosabb ennél. . . , a területi eszközökért folytatott küzdelem *csak akkor egészséges, becsületes és jövőt jelentő: ha minden mozzanatában ez az egyetlen nagy cél határozza meg*”.⁴⁹ Az „idegenek” ellen vívott ádáz harcban rájött az író, hogy nem lehet őket kipusztítani az országból, de így is legalább beolvasztani akarja őket. Különösen fontos ez Budapesten és környékén, mert itt fog eldőlni a magyarság élet-halálharca. Egyszerre egy fajta ellen harcolni nem célszerű, mert például, míg a zsidókat figyeljük, addig szabadon burjánzik a germánság és viszont. Az egész emberiség érdeke, hogy kitartó, szívós munkával és a magyarság szociális erejével sikerüljön ezt a két elkorcsosult fajt visszatéríteni az emberi ideálhoz, a békés együttműködéshez.

A szabódezsői állam alap gondolata a munka alapjára helyezett egyenlőség és semmi kiváltság. „Az irredenta kitartó munkában valósul meg az élet minden terén. És sok házasságban és nagyon sok gyermekben.”⁵⁰ Termő, állandó, egészséges kultúregység gyanánt csak a magyar demokráciával valósulhat meg az integrális Magyarország.⁵¹ Az új demokratikus alkotmányban a magyar paraszt nyerne olyan jelentőségű helyet, mint a régiben a Szent-Korona, a magyar paraszt azonban csak akkor lesz életképes, ha földet kap. Ezért nagyon fontos a földreform.

A jövő boldogsága csak a munkán épülhet fel, a jövő demokráciája a dolgozók sokmilliós tömegén, a falu népén, a munkásságon s a magyar középosztályon, ezen „a három tragikus: egysorsú, egyéredkű, de külön lelkű rétegen”.⁵³ Az új demokrácia „a nagy forradalom bizonytalan tartalmi, fényes ködű szabadság-ideálját *az organizált, a megszervezett szabadság* fogalmával cseréli fel...”⁶³ „A mi liberalizmusunk a magyar paraszt, a magyar munkás, a magyar szellemi helóta felszabadult élete, bő kenyere és gazdag lelki fejlődése”,⁵⁴ írja Szabó az Előőrben. Kemál demokráciáját tartja eszménynek és a Mussoliniét, „akinek céljai minden olasz céljai”.⁵⁵ Az az érv, hogy a magyarság még nem ért meg a demokráciára, csakugyan fennáll, voltaképpen azonban egy nemzet sem érik meg előre semmi új történelmi átalakulásra; rá kell nevelni, mint Napoleon és Mussolini tették.

Ez a jövő lesz a mi faj védelmünk igazi megszerzése kettős céllal: Ügy szervezni meg fajunkat, „hogy mindabban, amit az emberi kultúrának termel, benne legyenek a sajátos magyar értékek”.⁵⁶ 2. Történelemcsinálásra nevelni fajunkat, aktívabbá és ismertebbé tenni. Reformtervezetét hét pontban foglalja össze:

1. A nagybirtokok megszüntetése,
2. az így nyert föld felosztása a parasztság között,
3. az arisztokrácia megszüntetése, címek, rangok eltörlése; a főrendiház helyett demokratikus szellemű felső kamara létesítendő,
4. az egyházak kiszorítása a politikából,
5. közoktatásunk magyar kézbe juttatása, hogy a parasztság egy része a polgárosztályba emelkedhessek,
6. a népképviselő gyökeres reformja,
7. biztosítása annak, hogy elsősorban a munkás élvezze munkája gyümölcsét.

A demokrácia első feladata ránevelni a nemzet minden rétegét, tagját egyéni jogai, céljai meglátására, védelmére. „Egyetemes nagy célokat, törté-

⁴⁹ Eö. 1928. dec. 8. – ⁵⁰ É. I., I. C. – ⁵¹ É. I., I. 6. – ⁵² Eö. 1928. ápr. 8. – ⁵³ Eö. 1928. ápr. 21. – ⁵⁴ Eö. 1928. aug. 19. – ⁵⁵ Eö. 1928. ápr. 2. – ⁵⁶ É. I., I. 6.

nelmi öntudatot adni az ország népének és saját sorsa intézésére, kezdeményezésre és felelősség elvállalására nevelni: ez az új politikai rendszer feladata.⁵⁷

Külön szervezete lesz a mezőgazdasági munkások, kis- és középbirtokosok, a munkásság és a középosztály érdekcsoportjának, mely politikai jogaikat védi; lesznek ezenkívül gazdasági szövetkezetek is. Ilyen összefogása lesz külön az iparosoknak, latájnereknek, sőt az állami hivatalnokoknak is; intéző bizottságaik révén ezek a testületek nemcsak a képviselőválasztásra, az ország politikai és gazdasági életére, hanem az állások betöltésére, áthelyezésekre is döntő befolyással lennének. Az országban lesz bizonyos számú választókerület, ezek mindegyike a társadalmi osztályok számarányának megfelelőleg bizottságot alakít s ez jelöli ki a kerület képviselőjét. Ez a bizottság a választások után -ha kell, az államhatalommal szemben is megvédi minden egyén érdekét és szervezi a maga körzetét. A kiküldött képviselőnek csak ritkán lesz szabad keze a dolgok intézésében: folytonos beszámoló-érintkezésben lesz a kiküldő alakzattal. A képviselő semmi más állást nem vállalhat, tőkeérdekeltségekkel semmilyen kapcsolatban nem lehet.

Az új demokráciában sem aktív, sem passzív szerephez nem juthatnak a nagybirtokosok és az arisztokraták, mint „természetes ellenségek”; ugyanígy az egyház sem. Az államügyekre, választásokra, bizottságok alakítására a központi hatalom kezelőinek (jegyző, szolgabíró) semmi befolyása nem lehet. A mai felsőház helyére szenátus jutna; tagjainak egy része a kerületi bizottságokból kerülne ki, általánosan tisztelt férfiakból sorozódnék a többi. A kormány tagjai életükkel és vagyonukkal legyenek felelősek kormányzásuk tényeiért. Magyarország véglegesen függetlenítse sorsát Németországtól, s „igyekezzék a Duna-medencében, a Balkánon és az Oroszország nyugati szélén élő kis államokat egy védő és gazdasági szövetségben egyesíteni Németország és Oroszország politikai és gazdasági elnyomása ellen”.

Európában testvértelen fajunkat a kulturális, békés együttműködés „előbajnokává” akarja tenni. Nyugatról szerzett kultúránkkal a Balkán s a közelebbi Kelet viszonyaiban kell keresnünk tudományos tevékenységünk feladatát, mert így nem szorulunk másodrendű szerepre és viszonyainknak – a nyugati egyetemekhez képest – megfelelő munkát végzünk, ide vonjuk a keletiek tanulni vágyó fiait. A magyarság ezzel a gazdasági és kulturális együttműködéssel kitűnő példát fog nyújtani, s nem lehetetlen, hogy ez lesz kezdete az Európai Egyesült Államoknak.

SZABÓ DEZSŐ SZÉPPRÓZÁJA.

Regényeiben, novelláiban két összetevő egyesülése: – harc a közért és önmaga dicsőítése – adja azt a szokatlan félvér-irodalmat, melynek egyéni íze, elrugaskodásai méltán keltettek feltűnést. A látszólagos kettős eszmei tartalom mellett (hogy miért látszólagos, arra később térünk rá), hangulati elágazás is van ezekben a munkákban. Lírai oldalról írásai, élete, szokásai, sőt külső formája (szemei, arca, stb.) szinte mitologikus dicsőítése; ezerszeresen hatalmasnak, mindent befogadónak, démoni lélekmocsárnak érzi magát; epikailag meg az élet vaskos realitásait, a paraszti egészséget, nyomorúságot, fájának közelmúltját vagy legaktuálisabb jelenét veszi tárgyul. Ezt a két elemet kapcsolja össze Szabó Dezső emberi és írói lényege: a mindennapi harc. Ez az igazi eleme, s ha bekövetkeznék az a világcsoda, hogy mindenki helyeselné neki, ez volna Szabó Dezső halála. Minden sora, képei, hasonlatai: tobzódás; nyelvére, mondatszerkesztésére jellemző a hatalmas feszítő erő, az állandó mozgás. Ezt mutatja Szabó Dezső sokat emlegetett ígésítési eljárása, ezt bizonyítja az indulatszók tömeges és kiemelt használata is, például címekben: *Ölj! Jaj! Segítség!*

Az imént mondtuk, hogy a két eszmei összetevő: önmaga dicsőítése és a közéleti harc nála nem is olyan különálló dolog, mint ahogy látszik. Szabó Dezső egész élete, minden munkája – regények és politikai röpiratok – tanúsága szerint, megváltó szerepet tűzött ki maga elé. Tehát amikor politikai és emberi reformok terjesztése végett megírja szépirodalmi munkáit, általában:

⁵⁷ *Eö.* 1928. május 12.

amikor emberi és művészi mintakép bemutatásáról van szó, magát állítja oda álarcban vagy álarc nélkül, mert abból a tételből indul ki, hogy a megváltók tökéletesek. Itt nem lehet szó rosszakaratról: ő igazán hiszi, hogy megváltó. Csakhogy nála az elrendeltetés eleinte nem áll ilyen tisztán előtérben. Szeretlen, érzékeny, ingerlékeny temperamentuma rengeteg meghasonlason, kétségen, lázadáson viszi végig. Lelkivilágának fejlődését, a felvetődő problémákat éles vonásokban adják regényei, novellái. Ezeknek tükrében meglátjuk, hogyan tért át a maga válságának a jajgatásáról a másokénak, egy egész nemzet tragédiájának az orvoslására; hogyan bukkan fel ezeknek az egyéni lelki vajadásoknak a háttérében a közéleti harcok jövődjéje. És azután meg fog maradni a megtalált úton, míg csak észre nem veszi élete tévesztett voltát.

NINCS MENEKVÉS.

Szántó Dénes szép, fiatal, gazdag; Pesten élt, bízott az életben, nagy életközösségek egy tagja, nagy jelszavak után futók tömegének egy atomja szeretett volna lenni. De, persze, őt sem értik meg, mint a legtöbb fiataalt; kicsinyesség, ellenségeskedés veszi körül: elveszti sorra szép ábrándjait, harsogó ellenzéki lesz, „Pedig ennél a lényegében örökgyermeknél forradalmi toporzékolás, tagadás, gúny, életesúfolás csak láz és szomorúság lehetett. Hihetetlenül gazdag érzéklésével, millió finom hangulatra hangolt test-lelkével arra született, hogy rajongjon, hogy csodálkozzék, hogy szeressék és hogy hálás mosollyal kapaszkodjék valami nagy egységbe, mely célt, szeretetet, együvértartozást jelent. Egyénné szakítva, külön pályára lökve, örök didergő, szerencsétlen kárhozott magyarság megmentésére egvesülten, írásaival árt a nemzeti szervezkedésnek, mert megoszlast visz belé.”

Élete zezugos labirintusában, szenvedélyes és szenvedéses hányattatásában mindig szembe találja magát az üldözőkkel s minél több ellenséget uszít magára, minél több sebet kap, szemeit annál jobban elfutja a vér, annál jobban dacoskodik társtalanságában. Mindenütt véd, ahol támadnak, harcol, ahol harcolni lehet. Már mint kis vidéki tanár kivette részét az Ady-harcból minden hivatalos érdeke ellenére s népszerűsége megtépázásával is. A legellenségesebb környezetben, személyes érdekei kockáztatásával, sokszor brutális erővel védte a magyar szellem nagy értékeit: Móricz Zsigmondot, Tóth Árpádot, Kosztolányi Dezsőt, még Babitsot is, pedig ennek az irodalma meglehetősen idegen számára.

Egy-egy erősebb hangú bírálatára valamelyik könyvről, megújul a vád: csak magának tulajdonít fontosságot, megöli a fiatal magyar tehetséget, alatomos és elfogult, a maga írásain kívül nem akarja meglátni senki másnak szép írását. Regényei kulcsregények, kedvenc hősei jól elhelyezett önarcképek, ön-maga dicsőítése mind valami duhaj pózban.

A harc ádáz mámorában csak azért is ellene fordul mindennek, ami jó konjunktúra: az *Elsodort Falu* a vörös uralom derekán jelent meg, a Vörös Lobogóba írt. cikkei ellenforradalmi hangúak. Lemondott tanári állásáról, s tizenötévi munkája után nem kért sem nyugdíjat, sem végkielégítést. Hanem mikor két tanulmánykötete (*Egyenes Úton* és *Tanulmányok és Jegyzetek*) miatt a bíróság minden fokán meghurcolták, úgy érzi, nem bírja tovább, s egy röpiratában (*Az iffúsághoz*) így kesereg: „Ha tudnátok, hogyan lesik, hogy nagy elhagyatottságomban mikor csap egy koriolánuszi hullám át rajtam, hogy aztán megokolt legyen a végső dőfés és a temetés.”

Ez az igazi hajótörés már itt is, hogy *nem fogadták el megváltói szándékait*; most azután arról van szó, tud-e magának valami életet kitöltő célt találni. Az ő körülményei között békés, nyugodt élet, családalapítás segíthetne már csak. Kérdés, sikerül-e?

Hazamegy, eltemeti apját, s ennek hátrahagyott leveléből tézisszerűen megtudja, hogy apai ágon bűnös lelkű, végzetes törzset folytat, anyja férjének a féltékenysége következtében halt meg, pedig szép volt, fiatal és – mint később kiderült – ártatlan. (Ez különben Szabó Dezső ideális elképzelése: a férfi komoly, hatalmas, csupa erő, csupa ész, a nő félig gyermek, kékszemű, ártatlan és nagyon szép. Ugyanilyen a mérték a két nem közt már a gyermekkorban is.) A fiú tehát bűnben, bűn által született, annak az átkos betegségnek a folytatása, amelyről

apja így ír: „Apám, a te nagyapád megölte gyanúból szeretőjét, én megöltem gyanúból anyádat. Bűnökről bűnökre bukdácsolunk.”⁵⁸ A végzet folytatódni fog, hiába szól az apai parancs: „... törd meg fajunk végzetét!” Szántó Dénesnek olvasnia kell, hogy nyolcéves törvénytelen fia ollóval álmában agyonszúrt egy hatéves gyermeket.

Az elítéltség tételének bizonyításában eszköze a külső hasonlóság is. Íme, a halott apa leírása: „Őszes haja gazdag leömlésben koszorúzza körül széles, akaró homlokát. Kiötlő sasorra, biggyedt ajkai férfit, kihívást, parancsot mondanak. De nagy felmeredt kék szemeiben tévován csodálkozóan gyermeki van.”⁵⁹ És Dénes törvénytelen fia: „Sápadt, betegszöke haja felfelé göndörödött, nagy, súlyos homloka, mint egy öröklött teher, roskadt sovány arca fölé. Futó határozatlan kék szemeiben egy félénk, megijesztett gyermek lappangott... Orra sasszerű, ajkai duzzadtak, ez az orr és ezek az ajkak kiütnek az arc megriadt határozatlanságából: gögöt s az élet mohó harapását jelentik. Az egész alak mégis olyan nyomorult, olyan elítélt.” Itt még a kezdő író gépszerűen alkalmazott naturalizmussal díszít, de már itt is jelentkezik a jellegzetes szabódezsői betegség: saját arcának vonásait másolja át az alakjaira.

A hős tehát megtudta, hogy meg kell szakítania a végzet útját, ám harcol még benne az életosztón: az író hosszan, unalmasan küzdeti végzetszerű énjével. Ebben a törekvésében a hőse hangulatához alkalmazott természeti képek szimbolikus ereje hatalmas. A hosszas küzdelem alatt már most előkerül Szabó Dezső alaptézise: visszatérni az eldugott világ szűk keretébe, egészséges nő férje lenni, hétköznap veszekedni a munkásokkal, vasárnap templomba menni, régi dolgok, régi szokások között tölteni napjainkat, ez az igazi élet. Szántó Dénes elábrándozik, hogy ki fog menni Délamerikába, Chilébe, farmos lesz, az őserdőben új életet teremt, elfelejt írni, olvasni, erős, izmos munkás lesz belőle, vagy hogy elajándékozza vagyonát és Ázsiába megy hittérítőnek.

Lelki jelenségei sokszor egészen különösek. Szinte kilép önmagából, idegen szemmel nézi magát, s úgy sajnálkozik a sajátmaga sorsán, mintha valamelyik ismerőst szánná. Ezt az életerős testű fiatalembert túlságosan befolyásolják a beteges elképzelések hangulatváltozásai viharosak, a lelki diszharmonióban szinte kéjeleg; boldoggá teszi egy nyugodt éjszaka, de annak is örül, ha belső viharai vannak szereti a fiatalágát, de mikor egy reggel a tükörben megöregedettnek látja magát, szinte büszke rá. Túlságosan sokat pózol; maga is érzi, hogy színészkedik. Kényes és szeszélyes, mint egy elkényeztetett, beteg gyerek, szépsége és fiatalága jogán irigy és önző. Hanem azért, mikor sor kerül arra, hogy feleségül vegyen „egy tiszta, szép úrileányt, megtorpan, lemondó levelet ír, érzi, hogy nem kötheti magához ezt az ártatlan leányt. „Nagyon boldogtalan vagyok és végzetesen tennem kell azt, amit teszek. . . Nekem nem szabad megházasodnom, nem szabad ezt a bűnös alkalmat tovább folytatnom. Az én életem nem az enyém, mások adósságát kell megfizetnem vele...”, ezutáni életem meg fogja mutatni, hogy rám nem szabad haragudni, s később talán sajnálni is fog. . . Nagyon-nagyon betegnek születtem, s most egyetlen lehetséges gyógyításomba fogok.”⁶⁰ Szántó Dénes, tudjuk, öngyilkos lesz.

Az író gyakran hangoztatja ebben a regényben a hőse „bűnét”, űpedig ez semmit el nem követ, ami okot adna ilyen meghatározásra. Állapotára inkább ráillik a betegség szó. Csupa bizonytalanság, holdkóros sejtés, ferde lelki hajlam. Jellemző eszmét vet itt fel Szabó Dezső a soklelkűségről és ugyanezt elismétli következő regényeiben, novelláiban is (*Capriccio a lelke partján; Csodálatos Élet; Az Elsodort Falu* sok helyén stb.). Szántó Dénes „mintegy nem is volt önmaga, hanem valami viszonylagos, mely az emberekből, zajból, napokból előverődik, mint egy ide-oda labdázott visszhang. . .”⁶¹ Aztán így elmélkedik: „Mégis csak különös. Eszünk kenyeret: magunkba esszük a föld, a gabona* lelkét. Iszunk vizet, bort: magunkba isszuk tengerek, folyók, növények lelkét. Növények, állatok, ásványok lelkét esszük magunkba. Magunkba látjuk, halljuk, tapintjuk, szagoljuk erdők, virágok, vadak, végtelen kicsik, csillagok, hegyek, minden dolgok lelkét. És erré a nagy lélekbozóttra, vad, szelíd, gonosz, jó lelkeknek erre a nyüzsgő Vegetációjára azt mondjuk, hogy én. Néha a bozótból egy tigris sza-

hadul ki: azt mondjuk, kegyetlenek vagyunk. Vagy elősompolyog egy kígyó: gonoszok vagyunk. . . ki vagyok hát én? Vergődő csősze ennek a bozótnak. . .”

Ez a választút. Szabó Dezső, az író, de még inkább az ember, megmutatja, hogy megvívta a harcát, elsorvasztotta, öngyilkosságba kergette rosszabbik énjét. Döntés ez a regény oly irányban is, hogy Szabó Dezső elvágta maga mögött a visszavonulás útját, mely a boldog polgári élethez, a nyugodt családhoz vezet, a tragikusabb irányt választotta, bár jövőjét még nem látja elég pontosan. Tele van ez a regény lírával, pátoossal, s az író még ritkán mer támadást intézni valamelyik alakja szájából, már most is voltaire-i hévvel támad azonban. A kis segédjegyző, Zombory mondja például: „volt-e valaha a rablásnak és gyilkolásnak óriásibb szervezése, mint ez a dögleletes demokrácia! Szabadverseny, fúj! ez annyit jelent, mint minden potenciális gazembert aktuálissá tenni”.⁶² Az előszóban még tiltakozik az ellen, hogy ezeket a véleményeket az övének tekintsük; nekünk azonban semmi kétségünk nem lehet arra vonatkozólag, hogy ezekben a mondatokban az író személyesen beszél, hiszen pár év múlva politikai röpirataiban, újságcikkekben majdnem ugyanezekkel a szavakkal, ugyanígy nyilatkozik az áldemokráciáról, szabadversenyről. A magyar társadalom problémái (a tanárok ügye, budai nyomortanyák stb.) máris lekötik figyelmét.

A gyermeklányokkal viszonyt folytató bíró, az éjszakában ténfergő részeg nő, a budai hegyek siralmas viskói, „. . . ahol szomorú prostitúció és prostituált nyomor lakik”, mindez a naturalista díszítés másodrendű írói fogás, éppen úgy, mint a szép, fiatal anya képe és a halál romantikus felidézése; a lényeg: az író, az ember sorsfordulata.

MESÉK A KACAGÓ EMBERRŐL.

Capriccio: Szabó Dezső, a nevető ember mitológiája, az ő sorsának a szimbóluma. Embertársait állandó kacagással kell boldogítania, fékentartania: ha abbahagyná a kacagást, biztosan rárohannának és vége volna. Tele van jószággal, szépséggel, de nem árulhat el semmit, ami lényege: „mikor ilyen valamit akar mondani, gonosz, rikácsoló nevetéssé romlik a hangja, úgy, hogy csúfnak és rossznak látszik a szavaiban”.⁶³ Capriccio színes, messzi bozótok titokzatos zsúfoltságát örökölte, megért mindenkit, átveszi mindenkinek a fájdalmát, mégis mindenkinek idegen. Tántorgó célkeresésének, saját lénye hajszolásának találó szimbóluma a metamorfózis a remete előtt. De ahogy rajtakapja magát Szabó Dezső, hogy érzelmességre tévedt, durván és keresett ellentéttel csap át a lehető leggúnyosabb aktualitásba.⁶⁴ A lélekről való elképzelését láttuk már a *Nincs menekvésben*; itt elismétli; „Egy óriási mocsár volt ez, végtelen elnyúlással betöltve a horizontot. Rajta, benne, felette millió lelkek zsúfoltsága. Veszetttűtű, mély lélekbozótok. . . Ott volt mindennek a lelke, amit valaha magába élt, vagy ami belehulló i.t ismeretlen ősei életbe. A megevett gabona, növények, állatok, ásványok lelke. . . Finom viráglelkek közt óriási bestia-lelkek sompolyogtak. . . Örökös dulakodás folyt a lelkek között, melyik kerüljön felül.” Capriccio megrontja Tintinellát, mert az, hogy övé lehessen, alkalmazkodik hozzá: ha a férfiben a tigris kerekedett felül, tigrissé lett, ha a kígyó, ő is azzá változott. Mikor a férfi megundorodik tőle, nem tudja visszanyerni eredeti alakját, megmarad disznónak. A nyúzott ember legendája megint csak a Szabó Dezsőé. Egy apának volt három fia, a legnagyobbat pénzszerzésre tanította: dúsgazdag lett és főtörvényhozó; a másodikat ölésre képezte ki: lett belőle hadvezér és hős. Őt nem szerette, megtanította hát olvasni. És míg testvérei játszottak, ettek, nőttek, ő olvasott addig. Átvette mindenki fájdalmát, mindenkinek barátja lett és mindenki ellenségének nézte. Addig ütődött az emberek között, míg bőre lekopott, és most az élet legkisebb moccanását is halálós kínok között érzi. De ő a kivert kutya is és ő a bálvány. Mindez nyilvánvaló célzás a megváltói szerepre. Boldog, tiszta családi élethez -- mint a *Nincs Menekvésben* – itt sem juthat hozzá. Hiába látja meg a szigeten a reá váró tiszta, szép leányt: amint átgázolna hozzá, megrohanják Tintinellától való torz fiai és széttépik.

Éktelen, csúnya elvetélt poronty Boldog Misi, az öreg orgonás házában

⁶² 54, ⁶³ 156. ⁶⁴ 12.

talál menedéket. Ő a falu bolondja, kacagásával boldoggá teszi az embereket, elűzi gondjukat, nem enged közjük tragédiát. Csúnyaságáért társtalanság, megvetés jár neki, bár a munkáját felhasználják. Az emberek, a sors semmilyen mostohasága nem tudja kiölni belőle a szeretetet; szerelmi csalódásában, s mikor elveszti nevelőapját, meg a biztos hajlékot: ápolja a menedékevesztett egeret. érti a fák beszédét és a vadállatok fenyegetését; bolyongásaiban a vihar elől betér a „tragikus majmok” erdei házába, ezek ráripakodnak: „Hogy mersz ide jönni, te ember, ember, ember!”⁶⁵ Íme, az eddigiek értelme: Szabó Dezső nagy szeretetet, nyüzsgő titokzatos lelket, valami mitologikus származást hozva magával, belépett a szomorú magyar közéletbe. (Jajgató fák, fenyegető vadállatok.) A „tragikus majmok” közéletünk vezetői, a vihar a magyar nyomorúság, esetleg a világháború.

Ahogy a vihar elmúlik, egy csomó „komikus majom” hozza a tizenkét tragikus majomnak a sok kincset. Ezek a komikus majmok az idegen, vagy a tőkeuralomnak behódolt gerinctelen, vak szerencsétlenek. Szabó Dezső mindegyiknek ad valami társadalmi típus-arcot, hogy tételét ne értsük félre. A kosarakban kincset hoztak, de az utolsóban egy szép magyar paraszt halott testét veszi észre Misi. A majmok lakomája holttestekből áll, erre sűrű embervért isznak. (Párhuzamképpen: „... a húsevő és ragadozó arisztokraták”,⁶⁶ „...húsevő és idegen arisztokráciánk”.⁶⁷) A falvakban gyászolják a háborúban fiatalon elpusztult becsületes parasztokat; a ringispil kosaraiban is mindenütt magyar paraszti hullákat lát.

Kudorka, a törpe király gyerekes álmának a következménye mindez: óriáskirály akart lenni és nagyravágyásának esett áldozatul a nép. Mindenki résztvehet a győzelmi lakomán, aki azt tudja neki hazudni, hogy óriáskirály lett belőle. Misi, ahogy nézte a díszes minisztereket, „halványan, halványan a komoly arcok és szép ruhák mögül a tragikus majmok borzasztó arca meredt rá; nézte a bőkoló urakat, a puccos dámákat. . . és akkor kilógott belőle a kacagás. A komikus majmok guggoltak bennük, kiben nőstény, kiben hím”.⁶⁸ Nevetéséért megharagusznak rá, s ő a következő mesével engeszteli ki őket: János munkát vállalt egy törpénél, ez kijátszotta és azóta János nemzedéke a törpéknek örökre ingyen szolgája lett. „A Jánosoké a munka, a törpéké a vetés, a Jánosoké a szomszédok verése, a törpéké a zsákmány.”⁶⁹ A vendégek lerészegednek, s Misi víziójában a sok drága étel és ital, edény, ruha, ékszer átváltozik vonagló emberhússá. Ennek a látomásnak a következménye Misi rosszulléte. Fájdalmában kínszen ordít, mire az ott levő tudós kritikusok bedugják a fülüket: „Nem tud műfajban ordítani, nem érdelemli meg, hogy sajnáljuk. Ezek öreg urak voltak. . . Álltak ott fiatal urak is, ezeket úgy hívták, hogy modernek. Ezek így beszéltek sok szóval: van benne feszültség és ájult kéj. Nagyon érdekes stílusa van. . .” Erre aztán Misi is felmordul: „Nem stílus ez, beste kurafiak, hanem nyavalyatörés!” – s dühében véletlenül éppen a királykisasszony macskáját üti le. Halál jár érte, de előbb három kívánságot engednek Misinek, ő óhajta is a következőket: „amíg... meghalok, minden szegényember pihenjen, egyék-igyék. Az akasztófa előtt mindenki verje ki rajtam a baját, hogy megkönnyebbüljön a lelke. Adjatok mára egy szép leányt hozzám feleségül.”⁷⁰

Ahogy akasztani viszik, a nép közül sokan ráköszöntik a poharukat, sokan káromolják. Misi gyönyörködve nézi őket: „Milyen szépek az emberek, ha együtt vannak és jókedvűek.”⁷¹ A bűnösöknek és a bánatosoknak megváltást jelent, a lánynak viszont, aki vele akar halni, így adja a szabódezsői megváltói gondolatot: „Te menj erős férfihez és legyenek vidám, kövér gyermekeid, virágos kerted és bevetett barázdád. Szent, szent, szent a család!”⁷²

A két elbeszélés hőseit, Capricciót és Boldog Misit, a hasonló lélektani berendezés mellett, nagy távolság választja el egymástól. Capriccio korábbi énje Szabónak, mint Boldog Misi és közeli rokona még Szántó Dénesnek. Ez is keresi igazi énjét, ennek is megvan a maga Tözsér Mariskája Tintinella személyében, mindkettőjük elől elzárkózik a boldogság utolsó menedéke, egyiknek a halála sem túl nagy tragédia. Boldog Misi már sokkal biztosabban megváltó, mint bármelyik előzője. Miért boldog? Azért, mert feláldozhatja magát az embe-

⁶⁵ 21, a remete fohászzkodása. ⁶⁶ 57. ⁶⁷ 36. ⁶⁸ *É. I.*, I. 6. ⁶⁹ 964. ⁷⁰ 66. ⁷¹ 69. ⁷² 72.

rekért, mert halálával legalább pillanatokra enyhíteni tudta a nép testi és lelki nyomorát. Ő a nyomorult magyar parasztok, a Jánosok megváltója. A magyar elem a népies meseformát és kellékeket (vörösruhás hóhér, fehér Ilonka, ökörsütés a nép közt) adja ezekhez az elbeszélésekhez, a nagyszerűséget, a méltósággal meg hatót meg a Bibliából kéri kölcsön Szabó Dezső. Boldog Misi utolsó útja a nép közt, amely élteti és gúnyolja, feltűnően hasonlít a Megváltó golgothai útjához, viselkedésében őt másolja. Az ítélet végrehajtása előtt is, látnoki szavakkal mutatja a megváltás gyümölcsét: „. . . nézd a napot! Im minden ős bóbora kifolyik, hogy királlyá tegye ezeket a szegény embereket. Nézd, mennyi öröm! A jóllakott emberekből jóságkarok nyúlnak ki... Bóbor és arany világban jók a királyi emberek”.⁷³

ELSODORT FALU.

Szabó Dezső első és legnagyobb sikere a magyar olvasóközönség előtt az Elsodort Falu volt. A világháború egész közvéleményünket felzsongatta, az évekig tartó idegfeszültség s forradalom után, egy ismeretlenségében izgató kor küszöbén nem kellett neki a megszokott irodalmi problémák. A felcsigázott érdeklődésnek alkalmas időben jött ez a hatalmas dinamikájú, formájával, eszméivel, naturalista durvaságaival szokatlan regény.

Ez a népszerűség éppen nem jelenti azt, hogy az Elsodort Falu Szabó Dezső legjobb regénye; – a *Csodálatos Élet* művészi érték szempontjából messze felülmúlja -, hanem arra mutat, hogy igen alkalmas időben jelent meg és nagyon sok politikumot tartalmaz. Ez a szokatlan népszerűség Szabónak, mint művészeknek, többet ártott mint használt, a közönség nagyrésze *csak* ezt a regényt olvasta, s ennek megfelelőleg egyéniségéről, írói pszichéjéről egyoldalú és téves képet kapott. Sokan itt is csak a kirívó torzultságot keresik, ennek a meglátásában merül ki megfigyelésük.

A regény magva egy székely falu, hősei ennek a fiai, beledobva a felfordult világ szörnyű kavargásába: világháborúba, züllésbe, nyomorba, forradalomba; pápi katedrójától elszakítva, a nagyváros örvényes, robotos szegénységében tűnik el a falu papja; elvesztve a régi hit karfáit, vak tántorgással keresnek új hitet a szegény parasztlelkek. Elveszti lába alól a talajt a szegény pap leánya, a tanító felesége; a magyarságot képviselő zseni az örültség karjaiba hull. Pusztulás, romlás, nyomor, prostitúció, öldöklés, új hit, herkulesi hős és apró érdek-kufárok, hadsereg, falu, nagyváros: örült kavargásban kergetik egymást. Az író borzasztó energiával űzi, hajtja őket; gigászi temperamentuma nem hagy nyugtot a természetnek sem, a szelíd dolgokat is örök mozgókká harcosítja. A falu továsodródik a háború, az idegenek – zsidók, németek – kizsákmányolásában. Itt a baj, ezért íródott a regény, mely segítségkérés is a magyar faj utolsó melegágyának a megmentésére. Azért mutatja a falu romlását, hogy a végén bebizonyíthassa: csak *itt* lehet és csak *így* lehet megmenteni a magyarságot: békés munkával, erős férfiakarattal, egészséges családdal, sok gyermekkel.

Szabó Dezső az egyént csak annyiban ismeri el, amennyiben a közösségnek a kifejezője, egészsége, ereje és fejlődési eszköze. „Úgy élj – írja az Előőrsben⁷⁴ –, hogy életed minden mozdulata élet, erőgyarapodás, termés, egészség legyen a közösség számára.”⁷⁵ Regényeiben minden csak egyéni félreficamodást irtóztatós bűnhődés követ. Az Elsodort Faluban is ez a vízváltató fajok és egyének sorsára vonatkozólag. A beteg faj kiváló egyéneket termel, de ez a vezetésre, útmutatásra született réteg szétfoszlik, széthull, mert nincs benne egység, törvény, mert tagjai *kiálló* szirtek, akiket könnyen megtép minden vihar, nem védi őket a közösség egyformasága. Nagy a csalódásuk, mert gondolataik nem nagyon érthetők a közösség számára. Nem valók embereknek, megváltói sorsuk is tragikus, így a legjobbak, a legszebbek, akiket a faj nagy dolgokra, különös lélekkel szült, örök kielégítetlenséggel kutatnak, csalódnak, vándorolnak s elpusztulnak az élet könyörtelen realitásában. Erre a mértékre szabta az író Farkas Miklóst és Farczády Juditot. A mérleg másik serpenyőjébe viszont az egészséges primitív faj két képviselője fog jutni: Bőjthe János és Barabás Mária.

⁷³74. ⁷⁴ 73-74. ⁷⁵ Eö. 1928 szeptember 9.

Farkas Miklós, a híres, imádott és meghajszolt író-csoda a legtöbb elégiával, romantikus pátosszal, naturalista tragikummal megrajzolt alakja ennek a regénynek. Mártír mint ember, mint író, mint magyar hazafi, s hogy tézisének még alkalmasabban meghatározható alakot kapjon, rávetíti Ady Endre életének külső körülményeit, nagyjából elutánoztatja vele pózait, szájába ad egy-két nagyon „királyi”, komor, igen-igen magyarkodó átkot. Persze erre olvasó és kritikus diadalmasan kiáltotta: ez Ady Endre, ez Ady Endre! Hanem ha kissé összehasonlítjuk ezt az alakot Szántó Dénessel, rájövünk, hogy nem más, mint annak a régebbi Szabó Dezső-énnek alkalmas példálul előrántott képe, nem sokkal színesebben megrajzolva, mint a régi, lelkileg ugyanazokkal a tulajdonságokkal. Farkas Miklós sokkal inkább Szabó Dezső, mint Ady és hogy már most feleljünk az ellenvetésre, hogy: ki hát akkor Bőjthe János? – a magyarázat a következő: Bőjthe János délibáb-paraszt, ideális elképzelés, típus Jókai naivitásával, egy kis zolai külső mázzal – valami jövőbeli elképzelés, *amivé maga Szabó Dezső is szeretett volna lenni, ha megváltói hivatása megengedte volna*. Éppen erről az út-választásról értesülünk a *Nincs Menekvésben*.

Miklós „elitelt” lelkének hullámzó válságai szerint tud szeszélyes, goromba, kegyetlen, de nagyon egyszerű, nyugodt ember is lenni. Legjobb két hangulatváltó a békés otthon és a sértett hiúság. Mint minden Szabó Dezső-hasonmásnak, az ő emóciói is rendkívüli arányúak, lelki válságai folyton gyakoribbak lesznek, az önvád mindig mardosóbb: „Mit tettél az életeddel? Mire használtad a neked adott értékeket? Kinek védelem az izmod? . . . kiknek látó szem az eszed? Mit épült belőled a szerencsétlen nép?” Felelet rá: „Semmit..., üres cicoma voltam... Megöltem magam, mert nem tudtam mások életében élet lenni... Megérdemlem, hogy meghaljak.” Retteg az egyedüllétől, halálfélelem fogja el, keresi a romlás látását, szánakoznia kell, érezni a bűnhődést, mert csak így jöhet számára megváltás. Lelki válságát elmélyíti nevének megkopott tekintélye, az anyagi nyomor is bekopogtat hozzá, s odáig jut, hogy olyan hoz neki segítséget, akinek fajtája ellen annyit harcolt: egy zsidó fiatalember.

Otthon, a falujában, órákat tölt el az apja faragta Krisztus-kép előtt; erről jut eszébe, hogy szerencsétlen édesapja ugyanilyen lelki válságon mehetett keresztül. „Én már benne voltam az apámban – mondja szomorúan – én voltam az ő végzete.”⁷⁶ Tehát itt is *örökölt* káros meghatározottságról van szó. Vele szemben Bőjthe János a testi és lelki szilárdság; mikor meglátja, sírva menekül hozzá. Felbomlott idegekkel, fajtája pusztulásának látásával vonul vissza a faluba, elméje elborul, végső útjával is híven fejezi ki sorsát: fut saját maga, a lelke, a külső és belső vereség elől; ahogy felér a hegy csúcsára, szenvedve és fenyegetőleg kiáltja oda a világnak tébolya refrénjét: „Magyar vagyok! Magyar vagyok!”

Farkas Miklós testi és lelki megfelelője Farczady Judit, sorsuk is ugyanaz: az bukott zseni, ez bukott szépség. Ezt az irányttévesztett, lelkében örökösen ellentétekkel küzdő leányt éppen úgy hajtja a bűnös, „elitelt” vér ki a nagyvilágba, ahogyan Capriccio elindul keresni önmagát. De egy leány a huszadik század szörnyű forgatagában s a világháború felidézte piszokban másképp jár-kél, mint Capriccio, vagy Boldog Misi a mesében. A lagymatag anya, bombasztos apa, rendetlen otthon: nagyon sikerült előkészítése Judit sorsának, melyben már fokozottabb mértékben érvényesül a szabódezsői végzetszerűség. Ő és Miklós egymáshoz valók; mindenki tönkremegy, aki hozzájuk köti sorsát, mint a Miklós Juliskája, vagy a kis jogász és a tanár, Tóth András, a Judit oldalán.

Ahogy elkerül szülei mellől, Juditból rohamosan szabadul fel a nagyvilági nő. „Lelke zsúfolt mélyéből, ahol mint egy ős dzsungelben különböző lelkek járnak”,⁷⁷ sorra szabadulnak fel a szeszélyes vágyak; hamar eljut a ponthoz, amikor „szép hisztérika” a neve. Végzetes temperamentumával az élvezetek minden örületét végigjárja; hamar jelentkezik azonban az undor és a megbánás, vágyik a régi tisztasága után, vissza szüleihez. Könyörög, fogadják vissza, de választ sem kap. Elitelt, kitagadott szerencsétlenségnek érzi magát, aki azért sodródott el, mert „nem értették meg”.⁷⁸ Azután mindig újult daccal kezdi mocsár-bavesző életét, mindig vadabb mámorba temetkezik, hogy elterelje a vádló

⁷⁶ II. 243. ⁷⁷ III. 131. ⁷⁸ III. 72.

emlékeket. Ezután a két hullám állandó váltakozását fogjuk látni Judit életében: az önvádat és a feledésbe temetkezést, de ahogyan süllyed lejjebb-lejjebb, ahogy kopik a szépsége és vész el a kábulat ereje, úgy erősödik benne a lelkismeret szava. Minden emlék, ami valamilyen alakban visszaviszi leánykori ártatlanságához, nagy öröm neki. Megvendégeli a harctérről jövő székely góbét, oda is adja magát neki, csak azért, mert az a falujára emlékezteti, de a legény holtan rogy össze. Hiába, már a jó cselekedete (!) is átkos; aki csak hozzá közelít, halálát leli. Tehát a falu bukott leánya is hozzájárul a szegény paraszt boldogságához, legalább halála előtt feledtetni vele a sok nyomorúságot, aztán letérdel mellé és tiszta imát mond felette. Ez korántsem véletlenségből történik, az író célzatosan alakítja így az eseményeket. Judit, mikor elindul végzetes útjára, királyi szépségét *ingyen* dobja oda a magyar zseninek (később a magyar parasztoknak), de zsidókkal, pénzemberekkel, arisztokratákkal nagy árat fizettet érte. Ezt tudatosan teszi és több helyen hangoztatja is.

A feminista gyűlés a nőemancipáció elleni tiltakozás végett szövődik a regény meséjébe. Judit ősi szépsége az érv itt is a „melletlen, szűkmedencés, száradtnyakú, meddő testekkel” szemben. A leány tovább éli megkezdett életét, de a vén színész halála (Judit ezzel is jót akart tenni: emni adott neki és eközben halt meg) sorsának szerencsétlen fordulatát jelenti. Új dúsgazdag szeretője, Guttmann Félix, börtönbe kerül, a híres, fiatal színész, akinek a szerelmét romantikus képzelgéssel kereste, elkergeti magától. Elhagyja budai villáját, félreeső utcában, albérletben vesz ki lakást, eladja minden ruháját és a szükség alkalmi szerelmek aprópénze után kényszeríti. Pedig már „nagy tiszta fogadások, mint kinyílt fehér virágok ringtak bűnös lelkén...”⁷⁹ „Elhatározta, hogy dolgozni fog, hogy ezután élete másokért való munka, alázatosan kiterített nagy önfeláldozás lesz.”⁸⁰ Újból levelet ír szüleinek: „...vegyenek vissza, jó akarok lenni, le akarom mosni a multat”.⁸¹ Családi élet lehetőségére is gondol: „...majd egyszer fog akadni egy becsületes ember, aki elég jó lesz, hogy elfelejtse a multat és elég erős, hogy higgyen a jövőben”.⁸² Sarkadihoz megy, hogy szerezzen neki állást, de innen is kudarccal tér meg. Ezután csak régi emlékein él a lelke, napjai annyira elsüllyednek foglalkozásának a szennyében, hogy mikor igazán meg lenne az alkalom egy szebb, tiszta élet kezdésére – amikor vőlegénye, a kis tanár kéri, hogy térjen vissza hozzá, legyen a felesége, meg amikor szülei újból befogadnák – érzi, ő már menthetetlenül elveszett az egészséges, tiszta élet számára, minden reménye öncsalás volt. Tudja, hogy neki egyetlen elrendeltetése van és ha háziasszonyának gyermekét gondozza, ha megtérésről ábrándozik, akkor is tudja, „hogy komédiázik, hogy egyik ötfelvonásos szerepét játszódjá”.⁸³ A vége tragikus, de logika szerint való.

Judit sorsa szülei rajzában is indokolt: a beteg faj itt már két nemzedékben lép fel, nem úgy, mint a *Nincs Menekvésben*, ahol csak futólag értesülünk az apák „oldottlelkűségéről”. Farczády akarattalan, a sors által ide-oda vetett ember; egy színész pátoszával, könnyelműségével papi katedrára kerül, az üres szónak, a szónoklás pózának él. Felesége pedig nemhogy ellensúlyozná ura hibáit, maga is tehetetlen: minden erősebb szóra, nehezebb helyzetben elsírja magát, lankadt, fáradt, életképtelen. Egész élete varrásban és pletykában telik, soha nem tud sem igazi feleség, sem igazi anya lenni. A család elzüllik, csökken a pap híre, adósság adósságra gyűl, az emberek bizalmatlankodnak, aki teheti, elkerüli a paplakot. Az erdélyi falu papja odáig jut, hogy a zsidó pálinkaárus kegyelem-kölcsönéből él. Leánya félvilág szeretője lett, ellene fegyelmet indítanak. Amiképpen leánya és Farkas Miklós menekülnek az énjük elől, úgy fut ő hazulról, hogy ne lássa a nyomorúságot. A szomszéd faluba kell már mennie, hogy kölcsönre legyen reménye, de ott se kap. A falu nyomorultabb, mint ő maga, úgyhogy még ő szánja meg a szerencsétlen embereket és vigasztalja őket. A vén kocsmáros szótlan bánata fia halála fölött és a kiéhezett pap könyörgése étel után drámai szépségben páratlan jelenetet ad, akár a *Bánk Bán* végső sorai, csakhogy itt az éhség, a jóvátehetetlen szenvedés a hétköznapi emberek szerepeltetésével talán még keresetlenebb tragédia.

A lelkiismeret szava mutat rá a pap igazi bűnére: „Miért alapítottál csalá-

⁷⁹ II. 160. ⁸⁰ III. II. ⁸¹ III. 12. ⁸² III. 15. ⁸³ III. 17.

dot? Miért sokszoroztad meg a benned lappangó halált?”⁸⁴ Itt egy beteg faj folytatódásáról van szó, amit a természet nem tűrhet el. Ezért lesz félvilági nő Judit, ezért pusztul el a kis Palkó, a család egyetlen fűgyermekke. Farczády megérzi a kérelhetetlen törvényt, mely családjá felett dönt. Fia sírjánál így töpreng: „Mit akart az Isten ezzel a fajjal, hogy ebben a kis hullában összegezte?”⁸⁵ A papot megrendíti a halál, de a pátosz, a sok részvét, a sok ajándék, a nyilvános szereplés ismét színésszé teszi. Millának is jól esik hirtelen kerekedett fontossága, s hogy három-négy asszony élén siránkozhat. Menekülésük az oláhok előtt megint az ismert vonásokat veti fel. Milla ekkor is gyámoltalan és naiv, Farczády megint erősebb a mások megmentésén, mint a saját oltalmazásán. Kolozsvárt a nyomor még jobban fokozza a szerencsétlen család végzetes testi és lelki bajait. Szülők és gyermekek sápadtan, betegen küzdenek könyörületért, míg végleg megtörve újra vissza nem kerülnek falujukba. Fianem a csapások itt is folytatódnak: Farczádyt nyugdíjazzák, el kell hagyniok a paplakot, a katedréről más pap beszél a néphez. Ezt már mégsem bírják nézni, Pestre költöznek. A pap valami gyárban írkokoskodik nagyobbik leányával, akin észrevehető jeleket mutat a tüdőbaj, húga pedig fiatalon is a Juci útjára sodródik.

És míg az egyesek járnak kálváriájukat, élük rövidlélekzetű örömeiket, a bánat, a züllés, halál között fogy, pusztul a magyar falu. Kétharmadrésze a vén zsidó szatócs Schönberger tulajdonába megy át; egész utca házai: az ő raktárai. Bőjtheék a sír felé, Farczádyék a romlásban, minden hazatért paraszt béna vagy idegrocns, a falu földjén idegen tőke hajszolja a hasznot, a nép neki szolgál, földjét neki adja, munkájával neki szerez vagyont. Az egész faluban egyetlen tiszta, biztos hely a Bőjthe-porta. Finnek nem árt semmi földindulás. A két öreg a sír felé tart, de haláluk époly nyugodt, mint életük volt. Ennek a békés életnek és halálnak a titka: megvan a fiuk; s azért tragikus a vén Barabás élete és halála, mert elvesztette a fiát. Ott hever szántatlan burjános földjén, s mikor Miklós rászól, mért nem veti be épp most, mikor olyan fontos, hogy legyen kenyér, ráfeleli: „Vesse be az Isten.”⁸⁶ Firtos Mózes fia is ott veszett a háborúban s azóta a szállfatermetű öreg bosszút esküdött mindenki ellen, aki ennek távolról is oka lehetett, elsősorban az urak ellen. A betörő oláhokat nem bántja, hiszen azok is csak szegény meghajszolt parasztok. A forradalomban lázít, harcol, de így is beteljesedik rajta minden idők magyar parasztjainak a tragédiája: idegen érdek és jólét alátámasztása ez a harc is, a forradalom is az ügyes irányítók kincsébányája, és a szegény magyar nép adja meg az árát.

A megbomlott korlátok a háború után lassankint újra helyreállanak, a végítélet után támadt nyugalomban mindenki újra kezdi építeni az életét. A mesterkéltség, a gyötrődés után minél természetesebb valamely életforma, annál biztosabb a siker. Az emberi életnek, az emberi vagyonnak a védő tisztelete visszaszáll. A idegenfajúak munkájával szemben meg kell újítani az ellenállást, a magyar munkának is friss erőre van szüksége. Az új magyar munka szervezője lesz Bőjthe János. Ő a magyar faj megölhetetlen szelleme ebben a regényben, Szabó Dezső naiv romantikával avatja a magyar férfi ideáljává a maga módja szerint. Túljutott a Jókai-féle perióduson. Nála már nem a mérhetetlen ésszonglőr, a becsületes, komoly, mindenben praeclarus ember a mintakép, hanem elsősorban a herkulesi erejű, romlatlan egészségű, munkában fáradhatatlan Bőjthe János teljesen éli az életet, úgy, ahogy van, minden szép kiemelése, minden rút ócsárlása nélkül. Minden, ami az „egészség” törvénye ellen vét, nála megnemértésre, undorra talál. Kijut a nagy világba, lát és tanul, mert kell a tapasztalat, a széles látókör, hogy eredményesen harcolhasson fajtája érdekében. Az író nagy erőpróbának veti alá, de eleve nem bukhatik el, sőt testben-lélekben megújulva, mint győző erő és szépség tér vissza: jutalma a jövő tiszta boldogsága, nyugodt alkotások reménye. Egész élete nem öncél, hanem fájának megnemeseése. – Taraud francia tiszt előtt így nyilatkozik: „En mióta visszajöttem a nagy világból, egyebet sem gyakorlok, mint hogy kidobjak magamból minden gondolatot, minden *felesleges kultúrál*, hogy teljesen nép legyek, egy beteljesedett húsdarabja fajomnak, hátha így magammal ragadhatom az élet felé.”⁸⁷ Mentés minden szélsőségtől; minden felesleges kockázattól megvédi önfegyelme. Ő az élet számára

⁸⁴ III. 175. ⁸⁵ II. 187. ⁸⁶ II. 203. ⁸⁷ II. 206.

termett és faja folytatására: nem szabad sem testi, sem lelki épségét kockáztatnia. Farkas Miklós így foglalja össze a különbséget kettőjük között: „Tudod, hogy mi itt ketten a két Magyarország vagyunk. Én a tegnapi, a nagy pazarlások, beteg túlzás, tétlen álmok, a fényűzés és nyomor Magyarországa. Te vagy a holnap, az erős, az okos, lebirhatatlan.”⁸⁸

A háborúból megtért férfi célját így foglalja össze: „Azért jöttem én ide, hogy megint fehér kenyeret egyenek Székelyországban.”⁸⁹ Harcol a falura ránehezedő német tőke ellen, a zsidó ravaszság ellen kitartóan, minden eszközzel, mert tudja, hogy az ellenség szívós és a győzelem a magyar faj élet-halál kérdése. „Én magam, ha kell, leszek mocsoktalan hős, ravasz csaló, de feltámasztom a falumat. . . A cél szentesíti az eszközt.”⁹⁰ Az erős, vaskos, reális élet az eleme; nem nagyon elemezgeti magát, nincs rá ideje. Anyja kérdésére, hogy imádkozott-e a háborúban, így felel: „Nem, de megettem minden reggel egy negyedkiló szalonnát.”⁹¹ Létének, mely egyúttal a magyar létet is jelenti ebben a regényben, a jó magyar föld, a tiszta család: jó feleség és sok gyerek az alapja. Méltó párjára talál Barabás Máriában. Ez is elvesztette apját, anyját, mint János, független és csak magára számító erős, egészséges parasztleány. Kettejük életén és egészséges gyermekeiken épül újjá a magyar falu. Az ő életük a követendő példa.

CSODÁLATOS ÉLET.

„Az a regény, melynek tervét magamban dédelgettem, külső tettekben nuiatná az embert, felzúfolt erői roppant hódításában, a lelke csak az izmain át villanna elő. Hálaének volna, hogy van munka, szenvedés, jóság s embereket egybeölelő diadalmas hit” – írja a *Nincs Menekvés* előszavában. Az *Elsodort Falu* a tragédiát, a romlást mutatja, hogy a végén felhívja a figyelmünket az egészséges jövő egyetlen útjára. Itt ugyanaz a cél, csak a nemzeti romlás helyett általános emberi sorsalakulást motivál. Ez a regény lényegileg testvére az *Ember TraGédiájának*, csak sokkal közelebb áJi a részletekben reális élethez, a hétköznapi magyar élethez; kevesebb benne a bölcsélet és célzatosságot takar fajunk megmentésére. A hős itt is kiüzetik a paradicsomból, mely szabódezsői beállításban csakis falu lehet; végigjárja az életet, megpróbálja minden formáját, kezdve a legaSacsonyabbtól, fel a legmagasabbrendűig. Kenyérkófa szeretője, gróf fogadott fia, király és dúsgazdag ember: sehol nem tudja megtalálni önmagát, csalódik az élet nagy ideáljaiban, szerelemben, pénzben, hatalomban, végül megcsúfolva, betegen, kiábrándulva csak hazakerül a falujába, ahol a sok megpróbáltatás után a békés munka, nyugodt családi élet egyértelmű az Úr szavaival: „Ember küzdj és bízza-bízzál!”

Szabó Pista, a hős, természetember. Minden mozgása ösztönös, megtalált élete a faluban az idilli emberi élet. A viiágerők között nem morzsolódik fel, megtalálja a harmóniát, a boldog elhelyeződést; ehhez nagyszerű primitívsege, romolhatatlan egészsége segíti hozzá. Ahogy fiatalon özvegy anyja mellett látjuk, teste a Toldi Miklóssé, de a lelkében nyugtalan elemek csatáznak. Túlsók az energiája, szűk neki a falu, vágyik valami nagyobb, szebb életcél, valami tudatalatti mesevilág után. Tetteit ez a legyőzhetetlen rosszabbik énje irányítja, s ebből gyógyítja ki a szenvedés, a megpróbáltatás, hogy erejét ezután egyhangú, boldog építő munkára használhassa.

Ebben a regényben *szándékosan* kerül Szabó Dezső minden politikumot, mert – mint az előszóban elpanaszolja – szemére vetették, hogy ettől a teher-től nem tud megszabadulni. Bármennyire akarta, a célzatosság elkerülése mégsem sikerült neki: ez a regény is ideológiája alaptételének a kürtje: a magyar falu, az egészséges család a magyarság egyetlen mentsvára. A meseforma szép, de ebből a szempontból hiábavaló; szimbolizmusa átlátszó és így is olykor ellenállhatatlanul támad fel Szabó Dezső aktualitásos személyeskedő kedve. Egy helyen (Szabó Pista palotájában összejönnek írók, művészek) például kitűnő karikatúrát ad Karinthy Frigyesről. De azért, hogy legalább kissé féken tudta tartani harcoló kedvét és félretette megölni szatírját, bő jutalmat kapott abban, hogy így tisztábban bontakozott ki írásművészete, közelebb jutott a széphez, mint bármely más munkájában.

⁸⁹ II. 91. ⁹⁰ III. 133. ⁹¹ III. 126. ⁹² III. 133

SEGÍTSÉG!

Ámde Szabó Dezső nem akar és nem tud sokáig meglenni harc, társadalmi viaskodás nélkül. A falu veszélye, fajtánk jövőbeli kötelességeinek a megmutatása után, hogy miként kell új erősséggé tenni a magyar parasztot, – most a középosztály, a munkások, a diákság csődjét állítja előtérbe és ezzel kapcsolatosan szellemi életünk, kultúránk idegenfajú „megmérgezőire” hívja fel a figyelmünket. Amint az *Elsodort Faluban* mindenkit zsidó szipolyoz, hasonlóképpen szenved itt az egész ország a germán betolakodóktól. A szenvedés középpontjában két ősmagyar tehetség áll: Boór Bálint, a szobrász és egy fiatal lírikus, Baczó Mózes. Ezt a két kimagasló áldozatot azután seregestől dongják körül másod- és harmadrendű, tragikus sorsú, bús magyar tehetségek.

Boór Bálint élete külső körülményeit az író életéből kapta, lelkivilága is megegyezik a Szabó Dezsőével. Hőse bombasztos fájdalomban és a sok üldözésben, ami éri, nemzeti mártír, aki az ószövetségi próféták hangján ostromozza a beteg középosztályt és az ifjúságot. Apja a „somogyi ősnemesi családnak, mely valaha egy nádorba is kimagaslott és Koppánnal tartott rokonságot, volt utolsó nyugtalanja”,⁹² „anyja a nehézpénzű parasztkirály híres szép leánya” volt. Íme a szabódezsői tézis: úri apa, parasztleány anya. Az előbbi ágról az úri ösztönt öröklő, innen a megújuló paraszti felfutást, tehetséget és szépséget. Az elszegényedés csak ürügy itt, hogy apjának a földhöz való visszatérését jobban megértjük. Ez éppen olyan tervszerű és szükséges dolog volt, mint Bőjtje János és Barabás Mária házassága.

Herkulesi test, gazdag, művészi lélek. Erejének tudatában ellen tud állani a közélet leghatalmasabb urainak, egyedül száll szembe a magyarság megszervezett ellenségeivel, harcol az ellene uszított jóhiszeműek ellen. Természeténél fogva ellensége mindenki, akié a hatalom, a pénz, a hivatal; barátja, szeretetének tárgya minden elhullott koldus magyar tehetség, földtelen paraszt. Mert aki a hatalom, a pénz, a rang birtokosa, az ebben a regényben is feltétlenül idegen, elsősorban germán. Szobrász, de tevékenysége társadalmi és politikai téren sokkal zajosabb. Emberi közösséget, eszmét, megváltói szándékot, művészi célt tűz ki maga elé. De hiába keres barátokat, megérteni nem tudják, s akik lelki rokonai, azoknak még ő ad támogatást sorsuk mostohaságában. Tragédiájuk inkább lesújtja, mint fölemeli. A nők is csak a rendkívüliséget szeretik benne; igazi társa csak a későn melléje került, gyermeklelkű kis tanítónő (Mátray Katica) tud lenni, ez óvja meg a végső bukástól (gyermeket hord magában Boór Bálinttól, folytatódáshoz segíti), ha már halálát nem is akadályozhatja meg.

Lelki kétségei Boórnak épúgy vannak, mint Szántó Dénesnek, Farkas Miklósnak és Farcády Juditnak is voltak, csakhogy itt nem ezek okozzák a hős bukását, szerepük igazán mellékes. Boór Bálintot ellenségei gyilkolják meg lényegileg – az, hogy emberi és művészi harca hiábavaló. Az ő sorsa tehát az *üldözött* zseni s nem a beteg emberé. Elvei pusztába kiáltott szavak és azok támadnak ellene, akiknek az érdekében harcol. Nincs többé mit keresnie ezen a földön, más országban viszont nem tud gyökeret verni. Halála egész életének a szimbóluma: mindenki intése ellenére csónakba száll a viharzó tengeren, küzd az árral és amikor segítségért kiált, az idegen emberek nem értik a szavát, gúnyolódhatnak rajta. Ez az elbukás nem végleges: Szabó Dezső teljes optimizmussal adja tudtunkra, hogy a parton álló asszony méhében ott a folytatódás.

Baczó Mózes özvegy édesanyja gondozásában csak jóról, szépről álmódott. Mikor aztán kikerül az élet durvaságába, lépten-nyomon sebet kap, gyötrődik, elveszti a hitét az emberekben, tehetsége csak keserűséget gyümölcsöz neki, nyomorognia kell, s talán éhen veszne, ha barátja, Konkoly Zoltán, a maga nyomorúsága mellett nem örködnék fölöttes. Ő és Mátray Katica újból visszanyerik bizalmát és erejét az élethez; még az eljegyzést is megtartják a fiatal leánnyal. Ez is alkalom az ismétlődő csapásra: Mózes észreveszi, hogy menyasszonya Boór Bálintba szerelmes, akit ő maga is csodál. A felfedezés nem rendíti meg túlságosan: annak a bizonyosságát látja benne, amit már régen érzett, hogy ő ezen a világon úgysem boldogulhat, el kell pusztulnia. Nagy sivárságában

⁹² II. 120.

öszönösen menekül haza édesanyjához, Kolozsvárra, hogy elpanaszolja, meggyónja nagy vereségét az életben. Hazatérése a tékozló fiú hazatérését juttatja eszünkbe: az anya és fiú viszontlátását olyan szépséggel, a tragikumnak olyan mély őszinteségével hozza elénk, hogy ezért az egyetlen részletért is megbocsáthatjuk neki az egész háromkötetes pornográfiát, vad erotikáját, öldöklő ellenségeskedését.

A tékozló fiú hazatér, hogy bevallja: elpazarolta a fiatalságát, anyja szeretetét elárulta, mert nem váltotta be a hozzá fűzött reménykedést... És az anyja süket, elméje elborult, *nem érti meg a fiát*. Nincs megértés, tehát nincs megbocsátás, nincs kegyelem. Végző útmutatásképpen megtalálja az apja pisztolyát. Mégegyszer megpróbálja az édesanyja figyelmét magára terelni: „Mama, édes mama, legalább csak nézzen fel. Nézzen rám a régi meleg szemeivel. Talán még életet melegíthet belém. . . Élni, dolgozni, szeretni akarok, anyám, édesanyám.”⁹³ De az alvó öregasszony csak nem érti meg, s Baczó Mózes éjszaka, loppal hagyja el az ősi házat, Pestre megy, s ott egy ismerős prostituált nőnél föbelövi magát.

Boór, Baczó, Konkoly Zoltán, Kassai Molnár Pista és a többi magyar tehetség tragikus sorsa közé jóleső vigasztalást hoz a színész Bokody sorsa: hazamegy parasztnak, feleségül vesz egy csúnya, de egészséges parasztszönyt négy gyerekkel.

A regény tragikus hőseit Szabó a legellenszenvesebb magyarfaló idegenekkel, elsősorban germánokkal ülteti körül. Üldözésüknek ezer módja van, s az eredmény mindig az, hogy elfojtják a termő, alkotó magyarságot, övék az irányítás, övék a dicsőség, övék a haszon. Íme egy-kettő, ahogyan Szabó Dezső bemutatja őket: Roznyák, „a szláv testvér, a katolikus költő”,⁹⁴ Habina püspök „a fortélyos, ügyes, praktikus tót, aki makacs kitartással épített magának pályát, népszerűséget, hírnevet”,⁹⁵ azután „betegül gonosz kis emberek, kik rossz éjszakákon titkos megrohanást, ölést, külföldi cimboraságot forraltak honvédelem és ellenforradalom név alatt.”⁹⁶ „Pomp úr, aki egy budai sváb kéményseprő fia s az ordas turániak vérszövetségének alelnöke volt”,⁹⁷ Reiner Frigyes, „aki szellemeskedő, ügyes és nagyon rokonlelkű műveivel az ország összes kereskedelmi utazóját az irodalom felé csalta”.⁹⁸ Holló Géza „rég, bár plebejusi oláh vérrel keresztezett családjának ötezer zsíros holdja volt Heves megyében”.⁹⁹ A tót diákból államtitkárrá vedlett Plachota „volt a magyar kultúra Prober-Mamsellje. A külföld nagy kulturális ünnepein mindenütt ő képviselte a magyar kultúrát... Olyan biztosan és megnyugtatóan tehetségtelen volt, hogy mindegyik szívesen adott helyet neki”.¹⁰⁰ Szájába ilyen szavakat ad Szabó: „...ha tehetséges, annál gazemberebb. . .”

Ezektől kell elsősorban megtisztítani a magyar jövőt.¹⁰¹ „Léderer-Strommev” herceg nagyapja pénznélküli, földnélküli, lézengő osztrák spadassin volt. . . s a negyvennyolcas szabadságharc idején „...olyan szorgalmasan gyűjtött fel magyar fálvokat, öletett és akasztatott, hogy méltányosnak látszott az általa jól megtrágyázott magyar földből egy jókora darabot neki adni. Így a Léderer-Strommer-család máról-holnapra magyar történelmi osztály, nemzetfenntartó elem és konstruktív világnézet lett. Az unoka már Tas vezérig vitte vissza származását.”¹⁰² És végül: „A Hunnia-klub a társas összehozás álarcos célja alatt az arisztokrácia és főpapság nagyszerű műhelye volt, hogy újból és örökre magukévá szervezzék a magyar Kaliforniát. Ide csalogatták a középosztály legfelsőbb rétegeit...”¹⁰³ Azután megint germán figurák: „Luczenbacher, az Andrássy-úti házmaster fia, aki már főtanácsos. . .”¹⁰⁴ „Aisleithner gróf, aki ernyedetlen szorgalmával egyszerre két miniszteri tárcát könyökölt ki magának. Az apja fillértelen kóbor német gróf volt.”¹⁰⁵ És jönnek tovább: Brexitoris Román, König Lajos, Feichtinger Károly, Puchberger Frigyes, Mumhárt, Onisioru stb., mindannyian a magyar politika, a sajtó, szellemi élet valami jól fizetett állását bitorolják.

Ezzel a megszállással szemben Szabó Dezső-Boór Bálint erős, hathatós eszközöket ír elő: „Itt rábeszélni és üvöltetni, mutatni és öklözni kell. Be kell rontani az alvadt magyar lélek minden csücskébe, égő fáklyákat kell szétdobálni, kitérni minden ablakot. Új szemet, új fület, új élethez való akaratot adni neki.

⁹⁴ II. 20. ⁹⁵ II. 231. ⁹⁶ i. m 164. ⁹⁷ I. 171. ⁹⁸ I. 206. « 1.206. ⁹⁹ 1.210. ¹⁰⁰ I. 259. ¹⁰¹ I. 286-287. ¹⁰² I. 290, ¹⁰³ I. 294-295. ¹⁰⁵ I. 298. ¹⁰⁶ I. 299,

Intézményesen megsemmisíteni a fattyúvérű ragadozó arisztokráciát, istenük mellé szorítani a papokat, kioperálni a beteg, hibrid, idegen, vagy rabszolga középosztályt, s az élet minden sorompóját tágranyitni a magyar falu előtt. A magyar paraszt az egyetlen megváltás. Ezért kezdtem politikai és kritikai harcba, ezért alapítottam lapomat.”¹⁰⁶

TENGER ÉS TEMETŐ.

Ezt a novelláskötetet a magyar faj bajainak akaratlan elismérlése mellett inkább az általános emberi nyomorúságok: szegénység, betegség ülik meg. „Sötét robozással visznek lovaim... – írja az előszóban. – Eljönnek hozzám a szegény gyermekek, eljönnek a megütött emberek, az elhagyottak, a kijátzottak, a másoknak termők eljönnek. Egyedül az éjszakában, vak kietlenségben egyedül sírom a sírásukat.” A kötet tendenciájára mutatnak rá a következő szavak: „Most fekete szőlőben szüretelek, keserű bort mérek. Keserű borodat emberi nyomorúság.” A kétségbeesés, szükség, nyomorúság kergeti bűnbe az embert: „... fekete záporok verik a világot. Sáros lett a föld, és újból elesett az ember”.

Patkó István halála a magyar paraszt sorsát szimbolizálja. A parasztnábob orvosra tanácsára Olaszországba utazik üdülni, ott is hal meg. Már az tragédia, hogy a „földtől, naptól, munkától koronázott parasztkirály. . .”, a keménylelkű, ravasz, csak a reális étellel törődő ember „befelé néz”, a lelkét figyeli. Ez a szabódezsói életfelfogás szerint a legnagyobb veszély. Azután mégis felülkerekedik benne a megszokás, egy éjjel kimegy a tengerhez, beveti maggal, hogy teremjen, övéinek bizakodva mondja: „meglátjátok, nagy aratásunk lesz”.¹⁰⁷ A magyar parasztság a bevándorolt idegenek tengere számára, idegen haszonra, idegen szájaknak dolgozik, idegen tengerbe hasztalan veti a magyar paraszt a magot.

A kis Marco megváltása gúnyos kifakadás a világ rendje és a krisztusi megváltás értelmezése ellen. Szereplői olaszok: részeges, kegyetlen apa, éhes, anyátlan gyermekek. A családot a legnagyobb leány gondozza,” ő védi kis testvéreit az ütlegektől. Egy ilyen alkalommal (a kis Marco csínytevését magára vállalja) részeges apja halálra kínozza, de az embereket a büntetéstől visszariasztja a felfeszített Krisztus képe: rájönnek, hogy őket is így váltották meg.

A halál s a gyermek megtisztító erejére figyelmeztet *A jó temető*. Soraiban Demarchi úr neve jelentette az emberi nyomorúságot. Az emberek ő érte „sápadtak és fogytak”, gyárakban, műhelyekben kegyetlenül kihasználta őket. Egyszer pénzt akarván behajtani egyik adósától, felkeresi őt és halva találja. Ekkor látja meg először, hogy a halál nem tesz kivételt, s ő is ugyanerre a sorsra fog jutni. Nincs már nyugta sehol, a pénzzel nem törődik, csak a temető vonzza. Itt jön rá, hogy a halált életünkkel kell megszépíteni. Élete az áldozat gyermekének megbocsátó szavaival új erőt nyer, ezután a népnek fog élni, a gyermeket is magához veszi, elismétli a szabódezsói hitvallást: „Ez az élet. . . ez az egyetlen dac a múltással szemben.”¹⁰⁸

Egy kis magyar parasztleány szomorú sorsát tárgyalja a következő elbeszélés: *Halleluja*. A mottó: soha nem tudhatjuk, mit hoz a következő perc véletlene. Figyelmeztetés: a szerencsétlen nem számíthat a társadalom részéről könyörületre. Egy kis faji tendencia is van benne: „A halott paraszt a boldogabb, az a módosabb: nem kell baromi munkában remegnie a falatért, képét hasítani a bőrből.”¹⁰⁹ Az apját egyszer holtan hozzák haza: valami hordó zuhant rá, ő meg már magában hordja a gyalázatát. Vézna, beteg leány Kakas Annuska, mérhetetlen nyomorban él kis hűgával, s amellet a lelkiismeret is bántja, hogy ő okozta apja halálát, ő kívánta, hogy ne jöjjön rá a bűnére. Mikor szerencsétlensége kitudódik, üldözésére összefog nép, egyház, közigazgatás, a leány elméje megzavarodik, elmegyógyintézetbe kerül, de innen is kitennek, ha tovább nem játszaná az örültet. Így viszont eléri, hogy biztos hajléka van, s nem kell az utcán éhen halnia.

Az *Ecce Homo*-ban a középosztály problémájához tér vissza. Gzehula tanár úr szegény, nyútt nadrágú, máról holnapra tengődő ember, akit megszédített a méltó-

ságos cím. Nevetséges és szájalomraméltó vakságában elfelejti, hogy apja éhségtől szédült le az állványról, hogy sok az éhező és a nyomorult.¹¹⁰ Ahogy a munkás-ság, a nép, a magyar közélet bajaiba markol, a *Segítség* legforradalmibb lapjai jutnak eszünkbe.

„Albert gróf mindig mást mondott, mint amit hitt és sohasem tartotta be azt, amit ígért.”¹¹¹ Haselböck János kegyelmes úr „valaha kis sváb tanító volt az Úristen sopronmegyei háta mögött”.¹¹² Herglotz, a Víziváros politikai vezére, Hablicsek ügyvéd, „kinek központi idegrendszerének fejlesztésére nem fektet súlyt az Úristen...”¹¹³ Czipfinger tisztelendő, Finkenczeller Damján bankigazgató s fia, Atilla, „aki egyszerre volt tagja a vízivárosi kongregációnak s egy turáni ifjúsági egyesületnek, mely az őspogány vallást akarta visszaállítani...”¹¹⁴ és a többiek, mind-mind ugyanaz az ellenszenves germán, arisztokrata, stréber ingyenélő, akikkel a *Segítségben* találkoztunk. Tény, hogy Szabó Dezső itt is felhasznál minden alkalmat, hogy egyéni megbántottságának és politikai elveinek helyet szorítson.

A *Gondviselés útjai*-ban újra az ember mérhetetlen nyomorúságáról van szó. A szegény nyomorultak vesztére összeesküszik az egész világrend. A szegény kése kése, a növényrostokból csavart kötél, a fiatal asszony gyermeke: egyetlen tragédiában fognak egyesülni. A tönkrejutott vén hintás felesége betegen fekszik és sem ő, sem fia nem tud neki még enni sem szerezni. Az egész család tüdőveszes, „csak nem kívánhatják, hogy külön-külön tüdejük legyen, mint Paroli nagyságos úrnak, aki képviselő és kétszer sikkasztott. És aki százhetvenkét fokkal van fennebb abban a hierarchiában, mely Istentől a bacillusig szép grádicsos palotává teszi a megteremtett világot”.¹¹⁵ Angelót, a szegény betegtestű, de tisztalelkű fiút minden jel arra biztatja, hogy lopjon, öljön, bűnt kövessen el. Megtalálja a kést, amit apja vett az anyjának lakodalmi ajándékkul, kérdi a katonától, miért kapta az arany monétát: „azért, mert öltem” – feleli az. Még küzd a csábítás ellen: „Jézus, Jézus. . . nézd, ölni fogok..., ölni fogok, ha nem segítsz, te rajtad múlik most már minden. . . Édes Mária, siettedd a fiadat, mert ha baj lesz, rajtad szárad a vér. Én nem akarom a bűnt, én jó vagyok, én az édesanyám jó fia vagyok!”¹¹⁶ Betör egy villába és megöli a tulajdonos leányát. Nem akart ölni, csak lopni, s amikor meglátja a szép halottat, szerelemre gyúl a nyomorult csenevész ember, lefekteti szépen, gyertyákat gyújt körülötte, rászórja a drágaköveket, letérdel mellé és imádkozik. Angeló ezután elnyeri a kisebb büntetést: felakasztják. „Példásan végigrángta a szokásos rángásokat, nehogy az úri közönség azt mondja, hogy hiába jött.”¹¹⁷ Milyen keserű gúny!

A végén újból összefoglalva adja az elbeszélés tendenciáját: „Kikutathatatlanok az ég útjai. Aludt a vas a főidben. Rejlett a kötél a növényben. Csecsemő bimbózott szép asszony kebelén... És mindez összetalálkozott. Jaj, de furcsa história lett belőle!”¹¹⁸

KARÁCSONY KOLOZSVÁRT.

Eltévesztett életének örökszép elsiratásai és a legvadabb támadások, legrikítóbb aktualitások, tragikus pátosz és őszinte bánat, gúny és elégia egy célba fut: megbántottságának, csalódásainak, egyéni hajótörésének a megmutatására. A regényt mindjárt így jelöli meg: „Egyszerű kis koldustörténet”, a három verses mottó is gúnyosan céloz összetörtségére: „Ez a regény nem regény, csak regényke, Aki írta nem legény: csak legényke”, vagy: „Kicsi vagyok én, nem nővök meg én, Esztendőre, vagy kettőre, Jaj elkopom én.”

Már az előszóban egymást kergeti az őszinte vallomás és a gúny. Példának okáért erre a szép elégikus beismerésre: „Mert, aki ott ül már a deltánál és hallja már az örökre elvivő habok zúgását, aki hallotta már sírni az emberi szenvedés minden stradiváriusát és látta az emberi nyomorúság minden arcát: az összetöri a tükrét. Mert olyan tükörben látja magát, melyet lehelet meg nem ver, hazug szemünk hazuggá nem tehet”, – incselkedő aktualitás jön: „. . .behavazom fejemet, ha a mai devizaviszonyok között csak hazai szén hamvával tehetem is”.

És mikor beszámol élete ürességéről, szándékosan az undorító hasonlatot választja a döglött számárról, hogy végül ismét visszatérjen szomorú életalkonyához: „Magyarország liai és ti, most serdülő lányok..., ha majd éltetek társára találtok. . . és dús jóságú nyári délután kiültök házatok elé az udvarra..., ha akkor előtántorogva valamelyik messziről jövő útról egy öreg koldust láttok..., hajadonfőn, téli viharoktól fehér fűrtökkel, gyermeknek maradt öreg szemeiben egy örök keresés lobogásával, ne legyetek rosszak hozzá... Hagyjátok, járja békén bűnhődése vakcélú útjait. . . És mikor roskatagsága kezd betünedezni a messzeség bokrai közé, fordulja!ok gyermeketekhez... Látod, fiacskám... ez írta az Elsodort Falut. Megbűnhődött érte szegény.”¹¹⁹

A regény meséje teljesen ennek az értelmében alakult. Itt is van egy író, akit mindenki kijátszik, gyűlölet és kicsinyesség veszi körül, még a vihar is ezt rikoltja a fülébe: „Ess kétségbe! – Örülj meg! – Légy öngyilkos!”¹²⁰ Rokkant élete egész szeretetét egy leánygyermekre fordítja, de nem tud pénzt keríteni, hogy a kisleány anyját eltemettesse. A színházigazgatóval (akihez először megy hiába pénzzért) mondhatja el Szabó Dezső a keserű igazságot: „Teremni, adni, teremni, adni, aztán éhen dögleni. És ha éhen haltál, szobrot kapsz.”¹²¹ Azután „a dús pénzfejedelem, szívkirály, hitszónok és lantfőherceg” harminchatszobás palotájából kell eljönnie néhány pengő alamizsnával, majd a kultuszminisztériumban hordja végig kálváriáját Leimber-Kreutzdonnerhoffer államtitkár, Goddankheim Hildebrand tanácsos, Petterkorn Wolfgang titkár, Gutnágel irodatiszt előtt. Elkéseredésében egy kocsmába téved, s valami régi, a társadalom hibájából elzúllott fiatalember ismerősével együtt betör Maurer Ganz-gyári igazgató lakásába, de ott ráakad az otthonhagyott síró csecsemőre, dédelgetni kezdi, s társának megtiltja az összeszedett dolgok elvívését. Így találnak rá és betörésért elítélik. Ahogy elhagyja a börtönt, a pártfogolt kisleányt nem találja meg, ellenben tudomására jut, hogy Kolozsvárra vitték a nagyanyjához. Elindul, hogy felkeresse szülővárosát, Kolozsvárt, ahol most már életének második célja, a gyermek is feltalálható. Beteljesedik rajta Nyurga király példázata: ő is odaadta tehetsége minden kincsét a gonosz, kicsinyes embereknek, mint az a koronáját; őt is kiüldözték az életből, ő is vándorlásnak indult szörnyű kínok közt, gyalog. Ő is olyan kirívó ember a tehetsége révén, őt is szörnyetegnek nézik az emberek, félnek tőle, tehát üldözik, s nem lehet soha pihenése. Útjában újra átvonul az Elsodort Falun, csak hogy ez a háború utáni nyomort nyögi. Szerepel itt öngyilkos apa, síró anya, a házak egy része üres, „lakói valahol Franciaországban a föld fekete gyomrából tépik a mindennapi kenyeret”.¹²² Talál féllábú, alkohollal butított parasztot, aki most született gyermekét máris katonának szánja, végül itt szerepel Ocskó Sándor is, fejére ezer pengőt tűztek ki, s mikor hírül hozzák, hogy a falu határában bujkál, a temetési menet ott hagyja a koporsót (a halott fia is), szaladnak gyilkost üldözni. Szűcs Barnabás maga is enged a kísértésnek: „Szegény bukott zseni gyilkos fegyverrel megy vadászni sorstestvére: a bukott parasztra.”¹²³ Ocskó Sándorról megtudjuk, hogy a rablást azért követte el, mert a feleségének nem tudott orvosságot venni, meg az apja tehenét is elárverezték. A világ az oka, hogy ő ilyen sorsra jutott, miért nem nyújtottak neki megélhetést a faluban, akkor soha nem ment volna a fővárosba, ahol kezébe kerültek a bűnre csábító könyvek, „... melyekből híres nagyságos és méltóságos urak nagy jövedelmet húznak, s amelyek után adót fogad el az állam”.¹²⁴ Bezzeg a sikkasztó urak nem nyerik el méltó büntetésüket, pedig ők jól tudják, hogy mit tesznek és műveltségük előre megvédhetné őket minden kísértéstől. És itt felhozza példának a Vay Kázmér (Varjassy Károly), valamint a székesfehérvári Boros-ügyet. További vándorlásában egy kis város fogdájában hősét még három kiüldözött magyar zsenivel hozza össze. A legismertebb magyar lírikus, egy tudós esztétikus, nagydíjat nyert festő s a legnagyobb magyar drámaíró: mint csavargók összetelve! „Extra Hungáriám non est *íá!*” – mondja egyikük találóan. Módját ejti Szabó annak is, hogy a költői és sorsszerű igazságszolgáltatás ne maradjon el, ha már az emberi igazságtételt kikerülte a bűnös: Szűcs Barnabás megtalálja a mezőn annak a könyvkiadónak a holttestét, aki őt megcsalta. Pénzt talál nála, annyit vesz el belőle, amennyibe a vasúti jegy kerül Kolozsvárig.

Szülővárosában vádlólag szólal meg a lelkiismerete: érzi, hogy elpazarolta a tehetségét, s most vereséggel tér vissza oda, ahonnan csupa reménységgel indult az életbe. Az anyai házban rég idegen lakik, ennek a szájából kell hallania, mennyire rossznak tartják őt az emberek itt is. Karácsony éjszakáján kimenekül az anyja sírjához, hogy ott sírja el bánatát. Már úgy látszik, hogy enyhülés jön a hányatott emberre, de egy kóbor kutya odavezeti a fakunyhóhoz, melyben halálos betegen, tehetetlen nagyanyja mellett, éhségtől gyötörtén megtalálja a keresett gyermeket, hogy az a karjai között haljon meg. Ezzel elveszti Szűcs Barnabás maradék életkedvét is, – felakasztja magát.

FELTÁMADÁS MAKUCSKÁN.

Keserű, dacos kiáltás ez a két novella. Az aktualitásokat olyan közlőre kapdossa fel, hogy megmutassa, mennyire él, fegyvereit olyan erővel csörgeti újra, hogy észrevevessük: itt már nem az a legfontosabb: elhíttetni a közönséggel, hogy ereje a régi, hanem magát akarja mindenáron hitegetni. Régi harcos énjének erőszakos tetemrehívása ez.

A makucskai feltámadás a magyar faj feltámadását jelképezi. A becsületes, élni vágyó parasztoknak vissza kell térniük a sírba, mert feltámadásuk a „világrenddel” és a „keresztyéniséggel” ellenkezik; ugyanígy fojtják el a magyar faj életrekelését célzó mozgalmakat hasonló jelszakavakkal. Az élő pap a holt pap előtt így érvel: „Tiszteletes bátyám uramék hitelesen. . . holtak, mi pedig jogérvényesen élők vagyunk..., nem adhat példát ilyen teológiai tévedésre.”¹²⁵ A jegyző: „...ilyen ekstrafeltámadásra semmi jogi alapjuk nincs. Az orvostudomány, a közigazgatás, az állam, sőt maga az anyaszentegyház is leszegezte már a maga álláspontját az önök halála irányában”.¹²⁶ Ha visszatérnek a sírba, megígéri, „hogy a földművelésügyi miniszternél ki fogja jární az ingyen virágmagvak kiutalását”,¹²⁷

A szegény feltámadottak ellen katonákat rendel ki az állam, mikor pedig visszamennek a sírjukba, a temető kapujáról is leveszik a felírást: „Feltámadunk!”

Kulki Mátyás sorsa (*Szent Boldogkővárán*) egy a Szabó Dezsőével. Mindent odaajándékozza, bárgyú hiszekekenységgel a többiek, a falu megváltója akar lenni. De az ő jó szándéka is romlást, nyomorúságot hoz a szegényeknek s a gazdagoknak használ.

Ebből a két novellából tisztán, mintegy összefoglalva, látjuk Szabó Dezső életének két lényegbeli képét: küzdelem a faji felszabadulásért, csalódás a megváltói gondolatban.

MIÉRT ÍTÉLIK MEG TÉVESEN SZABÓ DEZSŐT?

A hiba Szabó Dezső munkásságának lényegében való megítélésénél jelentkezik: az alapot nem tudják megtalálni. Nagy hiba nálunk, hogy aki formailag szépirodalmi munkára adja magát, azt feltétlenül és elsősorban írásművészeti szempontból értékelik, s ha van is benne társadalmi tendencia, ezt a politikai események, a közhangulat kifejezőjének tartják. De hogy ez a visszatükröződés nem következik be minden esetben, erre elég idéznem Babitsot és Szabó Dezsőt. Az első távol áll minden társadalmi megmozdulástól, emez meg a legtüzesebb aktualitásban van otthon. Ez bizonyítja, hogy a tendenciakeresés csakis *egyéni* hajlam lehet, a korviszonyok hatása másodrendű. Szabó Dezsőt egyénisége predestinálja politikai harcokra, én legalább a legszebb béke, a legnagyobb jólét idején sem tudom őt „l'art pour l'art” íróművésznak elképzelni. Élete céljával nemzetének tisztán faji alapon való újjászervezését tűzte ki, a szépirodalom alkalmas társadalmi reformok előkészítésére és – mert neki az írásművészet is szerencsés mértékben megadatott – természetesen ezt használta fel *eszközü*l célja elérésére. Ha ez az adottság nem lett volna kéznél, politikai nézeteit száraz értekezésekben tette volna közzé, de bizonyosan kifejezésre juttatta volna.

Maga mondja: „Kétségtelen, hogy ősileg adott életformám, legmélyebb

életérdekem: a politika. Politika a szó időben, térben, emberekben egybefoglaló legszélesebb értelmében.” „Az egység, a magyar egység az én életemnek is legnagyobb álma gyermekkorom óta.”¹²⁸ „Én folytatom a *Széchenyiek és Kossuthok* egyesített nagy álmát... Ezért történt az Elsorodt Falu, a Csodálatos Élet, a Segítség, minden betűm, mozdulatom és kiáltásom.”¹²⁹ „Oh, hogy utálok ezeket a kis irodalmárokat, ... akik „írók”, szegényen, süketen, vakon, bénán csak: „írók”. Lapot indított *Élet és Irodalom* címen, ebben azonban túlnyomórészt politikai, társadalomtudományi tanulmányok jelentek meg; regényrészlet, novella igen ritkán. Vezércikkeket írt bőségesen, bocsátott közre röpiratokat is és ezekben ugyanazokat az elveket vallja, mint regényeiben, elbeszéléseiben (sokszor ugyanazokkal a szavakkal). Hogy azután ezeknek az elveknek a kiáltóit nem Szabó Dezsőnek, hanem Szántó Dénesnek, Szabó Pistának, Farkas Miklósnak, Böjthének, Boórnak, Baczónak vagy Kulki Mátyásnak hívják, az nem lényeges. Átlátszó szimbolizmusával nem akar megtéveszteni, ettől az író fél a legjobban: akkor nem értenék meg a célzást. Ha még leszedjük az olcsó pátoszt, a líraiságot, az ösztönösen romantikus, s a célszerűségéből alkalmazott naturalista díszítést: bizony politikai röpiratot kapunk maradékul.

Ezen az értékelési alapon sok mindent meg tudunk magyarázni, ami különben feltűnő és oktalan. Meglátjuk, hogy ami regényeiben, elbeszéléseiben szépirodalmi szempontból elítélendő, ocsmány, az mind *szándékosan* alkalmazott fegyver ideológiájának a támogatására.

1. Szabó Dezső regényeinek, elbeszéléseinek egyik sajátos vonása, hogy önfelédtt ábrándozásait, melyekben a tiszta költészet, a teljes értékű szép halhatatlan részleteket alkot, erőszakos, keresetten durva, erotikus, bombasztos kiábrándítással igyekszik helyreigazítani. Lelkének tudatalatti elemei a szép legtisztább átéléséhez ragaszkodnak, míg a rájuk nyugőződő pornográfia, dac, gúny, minden ocsmányság akarati forrásból való. Szabó Dezső nem akar beleesni a „csak író”-betegségbe: *fél, hogy eltávolodik a tendenciától.*

2. Erotikája féktelen, s határozottan olyan tehertétel, amit regényei alig bírnak el. Szabó Dezső azonban annyira halmozza, hogy ebben csak szándékoságot láthatunk. Neki mindegy, hogy ezzel művei irodalmi értékét rombolja, de ideológiájának támogatást nyújtanak és ez a fontos.

3. Regényei kulcsregények. Számptalan alakjukban élő személyekre ismerünk, a *Feltámadás Makucskán* pedig már névváltoztatás nélkül szerepelteti mai politikusainkat. Ezek az alakok, s az aktualitások mód nélkül való hajhászása, arra mutatnak, hogy regényeiben a politika a fontos.

4. Íróársainak, szellemi életünk képviselőinek a működését is a maga ideológiája szempontjából vizsgálja, és ha ez nem fedi az ő nézeteit, róluk festett portréit undor, düh és megvetés inspirálja. Nemcsak a maga művészetét állítja megváltói szerepe szolgálatába: ezt kívánja a másokétól is, sőt a múlt nagy szellemeit is olyan mértékben becüli meg, amennyiben az ő elméletét támasztják alá. Ezért került összeütközésbe majdnem minden írónkkal, ezért vörös posztó a szemében minden szépirodalmi folyóiratunk.

Mint igazi megváltóhoz illik, nemcsak irodalmát: magánéletét is társadalmi eszméi terjesztésére használja fel. Egyénileg emberi szeretettel nem szeretett senkit soha, múló barátkozásai csak azért voltak, hogy az illetőbe égő szavak záporával öntse a maga ideáltánát.

H I B Á I É S T R A G É D I Á J A .

Szabó Dezső megváltónak, politikai reformátornak készült. Már fiatal korában „olyan akar lenni, mint Napóleon, a demokrácia első mértőföldes szörnyetege”¹³⁰; s egy új Magyarország kormányán képzei magát. Később is így ír az Előőrsben: „Oh ember, aki férfinak indultál el az anyai csókból: tudod, mi a teljes élet, a teljes megépülés? Gyúrni, faragni, formálni az embert ősilég adott álmod parancsai szerint. Beleégetni arcodat a folyton előbomló embertörténetbe, hogy századok múlva is a te akaratom érezzék, higgyék, akarják és mozogják az emberek.”¹³¹ „Ma minden tiszta magyar szándék számára én vagyok az éltető

¹²⁸ *Eö.* 1928 május 20. ¹²⁹ *Eö.* 1928 április 29. ¹³⁰ N. M. 49. m 1928 július 8.

hit és a jövőt mutató egység¹³² – vallja Szabó Dezső. „Engem úgy kell elfogadni mint egy vallást: száz percentben, minden tételemmel, s összes tanításaim egész lelki atmoszférájával.”¹³³ „Erősen szeretni és erősen gyűlölni, éltető barát és halálos ellenség lenni: ez az én evangéliumom.”¹³⁴ Szertelen, érzékeny és ingerlékeny temperamentuma folyton harcba sodorja. Az életet nem az Isten, hanem az emberek világának látja elsősorban: „Tisztelni a más munkája gyümölcsét és leöklözni azt, aki egy fűszálat elvesz a tiedből: ez az én evangéliumom.”¹³⁵

Kellett ez a szellemi harc, hogy a magyarság életérdekeire felhívja a figyelmet, és amikor Szabó Dezső erre a küldetésre vállalkozott, nagy felelősséget vett magára. Mint „megváltó”, hihetetlen daccal és energiával szállt szembe az ország nagy részével, olyanokkal, akik a legfőbb hatalmat képviselik szellemi és anyagi téren. Meggyőződését körömszakadtig védi és gyakran ártatlant is bánt. Túlzásaival megingatja a benne bízók hitét, üldözési mániájában olyan mértékkel használja a csúfondároskodást, az undorítót olyan féktelenül hajhássza, hogy a megváltói eszmét *lealacsonyította, nevetségessé tette*. Erejét, harci kedvét apró személyeskedésre pazarolta el, szélmalomharcot folytatott: megváltónak indult és Don Quijote lett belőle. . .

Ő, aki annyira hangoztatja a paraszti furfangot, nem tudta felhasználni célja elérésére, de a néppel sem tudta megértetni magát, mert súlyos művészete, egyéniségének bonyolultsága olyan burkot képez gondolatai körül, amit az egyszerű ember feltörni nem tud, mások meg úgy magyarázták meg az eszmei tartalmat, hogy az író ellenszenvenessé tegyék a nép előtt.

A megváltói célnak feláldozta művészetét. Nagyon jól tudta, hogy ekkora tömegű tendencia elnyomja az irodalomban az irodalmit, de feláldozta neki egyéni emberi életét is. „Annyi hazug győzelem, látszatkincs és valószenvedés közt az életnek három nagy kárpótlása van: a természet, a tiszta család, az emberi szánalom.”¹³⁶ De a természetet mindennapi harcai szolgálatába állítja (pl. az Előőrsben: „... ingyen illatoztak a virágos ágyak, korlátlan hitelbe süttött a nap s forgalmiadó mentesen fűtyöltek a madarak. És az egész dicsőséges Hűvösvölgyben senki sem szanált, nem tartotta fenn a nemzetet és nem hordta vállain az ország jólétét”.¹³⁷ A tiszta család sem jutott osztályrészül Szabónak; természetlenül, egyedül barangolja élete útját és hiábavaló a késői bánat: míg ő hitt, próféciáit, azalatt másé lett a pénz, a kenyér, az élet, őt magát árulónak bélyegezték, elvtelennek és felforgatónak. Az emberi szánalom is messze elkerüli, mert vagy nem értik meg, vagy gyűlölik az emberek.

Ez Szabó Dezső hármasság: megváltói, művészi és emberi tragédiája. „Bizony eljutunk ide. . . – írja – Mikor már nem büszkeség az erőnk és nem diadal a győzelmünk. Amikor régi undorodás a harc és mindig újabb lehetetlenség a béke.”¹³⁸ Bár mindig bátor, érzi, hogy kitagadott s a legnagyobb tragédiáját, egész élete terméketlenségét. Mert hiába vágyik már a családi boldogságra is: „Oh Élet. . . felfort világok bús tengerén kergettél át: mindig harcban, mindig egyedül. És én szilaj daccal álltam a párbajt s mámorom volt az, hogy erős vagyok. De most lehullt páncéllal, meztelen szívvel kérlek, ó Élet: adj csendes révet, szelíd tűzhelyet gyermekkacagást.”¹³⁹ Őt is vádolja a lelkiismeret: „Mit tettél az életeddel? Mire használtad a neked adott erőket?” A beismerést a *Karácsony Kolozsvárt* adja meg: „Bűnös vagyok, tévedtem, életem üres volt, mint a falu bolondjának a kacagása és hiábavaló, mint az üszökvért kalász. A legnagyobb bűn: valószínűtlenség voltam.”¹⁴⁰

És a szegény magyar Don Quijote, aki elszakadt a falutól örökre, hogy megváltó legyen, most már végig fogja járni tragikus útjait, míg csak bűnhődéséből a halál fel nem oldja.

¹³² É. I. I. 2. ¹³³ Eö. 1928 május 20. ¹³⁴ É. I. I. 2. ¹³⁵ É. I. I. 2. ¹³⁶ É. I. I. 2. ¹³⁷ 1828 május 12. ¹³⁸ Eö. 1928 július 29. ¹³⁹ Eö. 1928 okt. 21. ¹⁴⁰ 8.